B 1200
2566

omesugu rahwad eneriigi rajamisel

Kalewipoja jubileumi austamiseks

H. Prants

DK
34
F54P73
1911
c.1
ROBARTS

Hind 50 kop.

Tallinnas 1911

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

PROFESSOR HARRY MURK

7393-S
100 —
4009
2566

H. Prants

Soomesugu rahwad Weneriigi rajamisel

„Hariduse“ kirjastus № 1
Tallinnas 1911

LIBRARY
AUG 11 1995
UNIVERSITY OF TORONTO

M. Antje trükk, Tallinnas

2566

„Kalewipoja“ austamiseks

Lugulaulu 50.-a. jubileumi
puhul pühendatud

2566

Juhatuseks.

Meie rahwal on tänawu tähtis sündmus mälestada: Ta lugulaulu „Kalewipoja“ ilmumine poolesaja aasta eest. Sellel puhul on siis kõigiti kohane seda meelde tuletada, mis „Kalewipoeg“ meie rahwale on. Ning et ta tõeste wäga palju on, selle kohta ei ole kahte arwamist. Muidugi wõiwad arwamised „Kalewipoja“ loo nii sisemise kui wälimise wäärtuse kohta õieti palju lahku minna. Aga et sellel otse niisugusena, kui ta on, meie rahwa iseteadwuse ja isetegewuse arenemiseloos ülitähtis ase on, see tohiks kõigile kindel olla. Õieti kohaseks tuleb küll seda otsust pidada, mida Saksa õpetlane Dr. Bertram-Schultz „Kalewipoja“ ilmumise puhul ta wäärtuse kohta Eesti rahwale andis, kuna seletas, see teadmine, et Eesti rahwal niisugune wägew lugulaul olemas on, mõjuwat tema, senise orjarahwa, eneseteadwuse ja endast lugupidamise tunde kohta niisamuti wägewalt, tõstwalt ja kosutawalt, kui öeldaks korraga kellegile sandipoisile: Sa oled ju kuningapoeg! Muidugi on see wõrdlus liialdatud kujus ette toodud, aga tüse tõetuum on tal sees. Sest weel waremalt ja enamalt kui Eesti rahwas ise, on teised rahwad „Kalewipoja“ lugulaulu tähtsust ja wäärtust eestlaste waimlise wõime hindamise juures mõõdupuuks wõtnud. Kohe oma ilmumise järele sai „Kalewipoeg“ suurte kulturarahwaste juures tuttawaks ning nõutas seal Eesti nimele laialist lugupidamist. Teadusei lmas awaldati imestust selle üle, et tillukesel, kulturaliselt koguni

madalaks peetud Soomesugu rahwakillukesel, niisugune suuremoeline lugulaul olemas on. Otse „Kalewipoja“ kaudu ja ta najal on siis meie rahwas mujal pool tuttawaks ja lugupeetawaks saanud, nimelt ta sugurahwa juures Ungrias.

Aga ka kodumaal sai otse „Kalewipoja“ lugulaul ülitähtsaks teguriks selles Eesti rahwa iseteadwuse ja ühistunde eluleärkamise käigus, mis wiimase aastasaja keskel hoogu wõtma hakkas ja kümmekond aastat hiljem, nüüd otse poolsada aastat tagasi, end juba mõndapidi wälimiselt tunda andis. Muidugi oli ta ikka ainult üks mitme seast, ning wõis oma mõju üksi selle tõttu nii tüsedalt awaldada kui seda näeme, et otse ühtlasi ka wäga mitmed teised tegurid tuntawaks tuliwad, mis siis ühisel kokkumõjumisel meie rahwale tema nii kalli ja armsa „ärkamisaja“ lõiwad. Wälimistest põhjustest — rahwa majanduse elu jõudsalt kosumine ja ta õiguslise olukorra paranemine, mõlemate mõjul õige rutuline haridusejärje tõusmine — mööda minnes tuleb nimelt rõhuga selle peale tähendada, et Eesti ise-olu tunde kerkimiseks ja kõwenemiseks „Kalewipoja“ lugulaulu kõrwal kaks teist kirjatööd wäga tähtsat mõju on awaldanud. Nimelt J. Hurti „Pildid isamaa sündinud asjust“ ja C. R. Jakobsoni „Kolm isamaa kõnet.“ Oma laadi ja sisu poolest lähewad mõlemad kirjatööd küll wäga lahku, kuid nende põhjusmõte ja siht on üks: Eesti rahwa iseteadwuse ja endawäärtuse tundmise tõstmine selle kaudu, et temale tuttawaks tehti, kuda ta mitte alati see tühipaljas „talupoja-rahwas“ ei ole olnud, milleks teda seni üleüldiselt oli peetud, nii et rahwas isegi selle mõttewiisiga ära harjunud oli, waid et temal oma mehine minewik seljataga seisis, et ta juba „aegade eest mis ammu olnud“, endale seisukoha oli omandanud, millele sellel ajal mitmed need rahwad mitte polnud jõudnud, kes nüüd ajaloos tähtsal asemel on. Nende kirjatööde wäärtus oli siis omakohast weel suurem kui „Kalewipojal“. Sest kuna see õieti ikka ainult luulelugu oli, mõttekujutuste ja muinaslugude najal ülesehitatud, toetasiwad end nimetatud kirjatööd kindlale ajaloo alusele ning awasiwad nõnda meie rahwale üsna uue ajaloolise waatepiiri, tutwustasiwad temale ta kauget mine-

wikku, mille kohta ta rõõmus ja uhke wõis olla, mis muidugi üliwägewaks õhutajaks rahwa enesetunde ärkamisele sai. (Tähendada tuleks siin ka mõlemate nimetatud kirjatööde ühise wälimise saatuse peale. Mõlemad ilmusiwad kümme aastat pärast „Kalewipoega", 1871: Hurti töö esiteks „Eesti Postimehes", alles pärast eriraamatus, Jakobsoni oma kohe iseraamatuna. Aga walminud oliwad mõlemad ju kolm aastat enne seda, sest Jakobson pidas oma (pärast trükitud) kõnedest esimesed kaks ju 1868 a. „Wanemuises", ning selsamal aastal kirjutas ka Hurt oma „Pildid", selles kindlas mõttes, neid 1869 a. Eesti rahwa wabastuse jubileumi puhul awaldada. Aga tuntud „kitsas wäraw" tegi seda seekord wõimataks ning alles kui see wäraw mõne aasta pärast laienes, pääsesiwad „Pildid" nähtawale. Otse seesama põhjus takistas ka Jakobsoni „Kõnede" trükis ilmumist ja ka 1871 a. ei saadud nendele weel kodumaal trükiluba, waid see toodi Peterburist.)

Hurti nimetatud kirjatöö sai siis Eesti keelsele ajaloolisele kirjandusele täitsa ja otse põhja panewaks; sellel kaljulisel alusel on ta niisuguseks kosunud kui ta on. Hurti raamat oli alles e s i m e n e Eesti keelne ajalooline kirjatöö, nimelt kodumaa ajaloo kohta, millele seda nime õigusega anda wõis. Seni oliwad Eesti keeles meie kodumaa ajaloost ainult kehwad katkendid ilmunud ning needgi õieti iseäralises wärwis. Wäga huwitaw on seda teed tähele panna, mida ajalooliste sündmustega tutwustamine Eesti kirjanduses on käinud. Esimesed kirjanikud, kes Eesti keelsele lugejakonnale mingit märku meie minewikust anda usaldasiwad, hoidsiwad piinliku hoolega selle eest, et lugijad mingit halba mõtet oma selleaegsete „wanemate" kohta ei saaks.

Arwatawasti oli O. W. M a s i n g esimene Eesti kirjanik, kes oma kirjutustes kodumaa minewiku sündmusi puutuda usaldas (oma „Maarahwa nädalilehes"). Kui „ettewaatlikult" ta seda tegi, selleks on kena näitus Tartu linna kirjelduses näha (mis Nädalilehe 1821 a. 10-mas numbris ilmus). Selles kõneldakse, et Tartu meie maa kõige wanem linn on, Wene suurwürsti Jüri rajatud 1030 a., aga et pärast, kui Saksa rahwas meie

maale tulnud, siia ristiusku tooma, siis „heitsid need, kes meie maal ristiusku wastu wõtnud, Saksa rahwaga ühte ja wõtsid selle linna Wene suurwürstide käest ära.“ Et sakslased ise meie maa ära wõitsiwad, sellest ei lausuta sõna, weel wähem wõitmise wiisist.

Ligi paarkümmend aastat hiljem ilmus noore „Õpetatud Eesti seltsi“ wäljaantawas „Tartu maarahwa kalendris“ esimest korda Eesti keeles ülewaade meie maa ajaloo kohta sakslaste siiatulekust saadik (Tartu keeles). Teadagi oli see aga wäga lühike, ta ei täitnud wäikse kalendri sabagi mitte terwelt, ning oli ka õige iseäralises „wäimus“ kirjutatud. (Kindlasti pole teada, aga arwatawasti oli kirjutaja tähendatud seltsi tuntud tegelane, „Kalewipoja“ tõlkija C. Reinthal, siis Rõuge õpetaja). Loo sissejuhatuses lasti ühel koolipoisil öelda, et „Saksamaa see kallis maa om, kost kõik hää asja tulewa.“ Ning kirjeldus ise algas sellega, kuda Saksa mehed meie maale tulnud, esiti ilmaliku kaubaga, pea aga kalli waimuwaraga, ristiusuga, mille tooja muidugi hästi ülistada saab. Edaspidises kirjelduses usaldatakse küll juba ka usutoojatele omajagu laitust jagada, kuna nendele ette heidetakse, et pärastised siitmaa piiskopid mitte esimese (ausa Meinhardi) moelised ei olnud, waid oma karja enam niitnud kui söötnud. „Pärast tegiwa nema hennast suures ilmlikus walitsejas ning neide walitsus püssi enam kui 300 ajastaiga.“ Laitus koondus siis ainult katoliku usu wõimumeeste peale, kuna Saksa rüütliordu tegewusest wagusi mööda mindi. Ning hiljemast ajast köneldi peaasjalikult meie maad kurnawatest sõdade, katku- ja nälja-aegadest, kuid kõigest sellest halbtusest, mille tekitajateks kodumaa oma wõimumehed oliwad, waikib kirjutaja wiisakalt. „Hääle Rootsi ajale“ jagab ta küll rohket kiitust, esimeses reas aga sellepärast, et „Rootsi kuninga häid säädusi tegiwa ja meie usku kaitsiwa.“ Suureks halbtuseks aga olnud Rootsi aegsed alatised sõjad, mis meiegi maad laastanud, sest „Rootsi kuninga es jõwwa ommi wainlasi meie maalt ärä kaitsa.“ Sellele hädale tegi siis Wene keiser Peeter lõpu ning muretses oma riigi küljes meie maale püsiwa rahupõlwe. Sellega lõppes kirjeldus. — Õiget kujutust meie maa sündmuste kohta ei saanud lugija sellest küll sugugi.

Jälle paarkümmend aastat hiljem ilmusiwad (1860—61) Eesti keeles paar ajaloo-raamatut, milles ka meie maa ajaloost omajagu köneldi, kuid õige wähe ja sedagi puudulikult. Aga rahul olla wõib ometi õpetaja Schwarzi kirjutusega ta „Kooli raamatus" VII. jaos. Ta tunnistas seal, kuigi kaudselt, et meie maale ristiusu toomisega lugu just korras ei olnud, kuna sellest asjast köneledes nagu häbelikult ja wabandada püüdwalt juurde lisas, et meie maa pärisrahwas „niisama sõdimise järele ristiusuliseks sai, kui Saksi rahwas Suure Kaarli ajal."

Lausa soosse ja rabasse sattus aga üks teine „ajaloo kirjutaja," kes meie maa ja rahwa olukorda enne sakslaste siiatulekut kujutades selle püstihalbi üteluse awaldas, et siitmaa algrahwas mingit haridust ei tundnud, waid elanud „nagu metsalised, muud kui et nendel ei olnud neli jalga all, waid kaks ainust!" Ränka pahameelt, mida sarnase otsuse andmise lugemisel tunneme, wähendab ometi suurelt see teadmine, et tähendatud kirjanik küll „ise ei teadnud, mis tegi," waid ta haawas meie rahwast — keda ta tõesti omal wiisil armastas, nagu tema elust ja tegewusest üleüldiselt tuttawaks on saanud — täitsa tahtmatalt. Sest ta ei tundnud ju ise meie rahwa minewikku sugugi, küll aga oli ta selle kohta wäga palju halba lugenud ja kuulnud, ning jõudis nii eelnimetatud ülekohtusele arwamisele.

Aastatel 1863—65 ilmusiwad Laakmanni „Kasulise kalendri" sabas pikemad kirjeldused meie maa sündmustest, kuid needgi puudutasiwad ainult wälimisi asju (iseäranis pikalt köneldi usupuhastuse lugu), kuna rahwa seisukorrast ta isandate wastu wagusi mööda mindi. (Teatawasti oli siis selle kalendri toimetaja Dr. Kreutzwald, kuid nimetatud kirjatükid näiwad küll kellegi teise sulest tulnud olema).

J. W. Jannsen asus kohe oma kirjaniku-tegewuse algusel juba ka ajaloolisele wäljale, enne „Sõnumetoojas", pärast enda „Postimeestes". Aga ta tegi seda suuremalt jaolt jutu kujul ning püsis peatselt ainult wäljamaa lugude juures. Sest kodumaalisi kõdi tundwaid olusid puudutada tundus temalegi hädaohtlik olema. Kus ta seda ometi tegi (nagu oma „Jututoas", Tartu linna minewiku kirjelduses), püüdis ta täie hoo-

lega selle eest hoida, et mõjuwal pool põhjust pahandada poleks. Ainult nagu mööda minnes wilksatas mõni wärwiline ütelus jutuwoolu wahele.

Senisele wiltusele asjaolule tõi siis J. Hurti eelnimetatud kirjatöö ilmumine põhjaliku pöörde. Selles sai Eesti lugijakond esimest korda täit ja puhast ajaloolikku tõtt oma rahwa minewiku kohta teada ning otsata huwitusega tunti ja nähti Eestis, et meie rahwas, kes siis juba oma jalga ajaloo-pinnale toetama hakkas, selles mitte sugugi „praegu sündinud laps" ei olnud, waid et temal juba oma tüse ja tõsine ajalugu seljataga seisis, kuigi see waheajal unustusemerde oli maetud. Kuid sealt tõi tulise isamaalase waimustus, usinus ja hool selle nüüd jälle nähtawale ning tutwustas seda oma imestawale sugurahwale. Meie maa ajaloo kõige wanem kirjutatud allikas, ülisuure wäärtusega „Läti Hindreku kroonika", sai Hurti kirjatöö kaudu kõige esiti meie rahwale tuttawaks, kuigi ainult mõne wäljawõttena. (Täielikult ilmus see alles tosin aastaid hiljem J. Jungi toimetusel). Aga selle allika kõrwal ammutas usin Hurt ka paljudest teistest selget ja karastawat wett, millega ta oma sugurahwast jootis, ning ühtlasi julgelt ja wõimsalt need ebaarwamised ära uhtus, mis seni üleüldiselt Eesti rahwa „alawäärtuslise oleku" kohta maksmas oliwad. Ajaloo-allikate peale toetades lõi siis Hurt enda oma küpsete kaalumiste ja agarate otsimiste najal Eesti rahwa wanema aja seisukorrast kujutuse, mis täitsa ja üsna teine oli kui see, mida seni õigeks peetud. Hurti kirjatöö awas wäga paljude silmad, niihästi eestlaste eneste juures kui mujalgi, ning pani nii Eesti rahwa ajaloo kohta üsna uued mõisted maksma. Isegi kui Hurt Eesti kirjanduses mingit muud tööd teinud poleks, oleks juba see ta esimene suurem kirjatöö temale Eesti kirjanikkude seas auaseme nõutanud.

Hurti töö „kaksikwenna", Jakobsoni „Isamaa-kõnede" kohta ei wõi sedasama küll mitte öelda. Selle tähtsus ja mõju oli aga ajutine ja möödaminew. Oma ilmumisel tekitas see kirjatöö küll weel enam ärewust ja tähelepanemist kui Hurti oma, äratas omaste juures weel suuremat waimustust ja õhutust, wöö-

raste juures aga seda suuremat wastuwaidlust, nii et sellele wastuseks koguni iseraamat kirjutati (seda tegi pärastine „Tallinna Sõbra" toimetaja Eichhorn). Jakobsoni kirjatöö wiis Eesti ajaloo küll weel palju kaugemale kui Hurti oma ja kujutas seda wärwikamalt, aga selle tõsine tuum ja õige wäärtus jäi ometi Hurti omast maha. Nimelt just selle põhjapanew ja pea-osa: „Eesti rahwa walguse, pimeduse ja koiduaeg." Küll püütakse sealgi end ajalooliste tõeasjade (faktide) peale toetada, kuid need on palju nõrgemad kui Hurti töö alused. Suure osa nendest (näituseks, et eestlased merewaiguga Roomas käinud, et nad germanlastele põlluharimist õpetanud, kuulus, wägew ja haritud rahwas olnud jne., on ajalugu nüüd kõrwale heitnud, kuna mõned teised (näituseks, et eestlastel oma kiri oli) alles umbarwamise (hypothese) walda käiwad. Ning mis eestlaste endise „walguse-aja" kohta öelda, siis on selles asjas W. Reiman oma „Eesti Kodu" raamatus õieti nimetanud, et Eesti rahwal siis walgust küll tõepoolest palju oli, kuna see tema kergelt ehitatud „kodadesse" igalt poolt paistma pääsis. Aga nüüdses mõistes „walguse-ajaks" ei sünni niisugust ajajärku ometi mitte nimetada, kus rahwas alles kultura-elu läwel seisis, selle arenemise alg-astmel oli. Muidugi paistab pärastise pilkase pimeduse kõrwal waadates eestlaste endine iseseiswuse aeg meile igatahes palju walgemana, kui wõõraste sunni all olek. Kuid seda walguse-ajaks kujutada, selleks on küll rohket luulelendu waja. Tõe-asjad, mis meile endisest ajast tuntud, ei anna selleks alust.

Kui siis sellest meil nagu kahju oleks, et nendest kolmest kirjatööst, mille najale Eesti iseteadwus end omal ajal toetama asus, üks oma aset õieti ei täida*), et õiglane ja erapooletu

*) Mõnedest Eesti „ajaloo-raamatutes," ilmunud wesiwõsudest, kus — Jakobsoni mõtet edasi arendades — Eesti ajalugu aastatuhandete wanaduseks kujutada katsuti, Noa aegadeni, wõime küll naeratades mööda minna. Sest meie rahwa au ja tähtsus ei seisa s u g u g i mitte selles, et „eestlased" muinasajal alati Skandinawias rüüstamas käinud, et seal juba „ilmaloomise aastal 2004" nende wastu warjuks kuulus Sigtuna linn ehitatud, et nemad röövihimulised ja julged meresõitjad olnud „kelle sarnaseid kusgil polnud."

ajaloo waatlemine tähendatud kuulsuse ja tähtsuse arwatud „Eesti“ ajaloos maha on kustutanud, siis on meil aga ka selle kaotuse kohta tugew troost käepärast. Tõsine ja hoolas ajaloo-uurimine, mis need „Eesti wana wägewuse“ alussambad, mille najale meil warem toetada püüti, ära on purustanud, on aga nende asemele jälle hoopis uued ja paremad ette toonud, millest waremalt aimu ei olnud, ning need on palju kaunimad ja kestwamad kui endised. Meie rahwal on ometi weel palju kaugem ja mõjurikkam ajalugu, kui ta kuulsuserikas wõitluseaeg enda iseseiswuse eest 13. aastasajal, mille juba Hurt kindlaks tegi. Otse selsamal ajal kui „Kalewipoeg“ ilmus, 1862 a., awaldas noor Soome teadlane, pärastine professor ja senator Yrjö-Koskinen, oma ülitähtsa kirjatöö „Teated Soomesugu muinasajast.“*) Sellega awas ta Soomesugu rahwaste minewiku tundmise kohta koguni uue ilma. Et see kirjatöö aga — akademialise wäitekirjana — teadusemeeste kohaselt oli kirjutatud, jäi see Soomesgi kauaks ajaks laiemale rahwahulgale tundmataks. Eestisse ulatas see (lühendatud ja koondatult kujus) alles üle 30 aastat hiljem (1894).

Kuid ikkagi pole ka see kirjatöö nimelt meie rahwa kohta mitte just suure tähtsuseline kuna see peaasjalikult aga meilt õieti eemal-olewate sugurahwaste tegewuse juures wiibib. Wäga palju suurema tähtsusega on aga teine nähtus, mille peale nimelt Soome ajaloo-teadlased A. H. Snellman (nüüdne Virkkunen), Wallin (Voionmaa), Forström jne. hoolega ja rõhuga tähelepanemist on juhtinud. See on nimelt õieti huwitaw ajalooline tõe-asi, et nüüdse wägewa ja suure ilmariigi, Wene keisririigi rajamise juures (mis teatawalt üle tuhande aasta eest sündis, 9. aastasaja keskel), Soomesugu rahwad, ning nimelt ka nüüdsete eestlaste esiwanemad, õieti rohket ja mõjuandwat osa on etendanud, arwatawasti enam kui nende naabrid slawlased, kuigi asutataw riik pärastpoole üsna Slawi laadiliseks sai. Selle arwamise poole kalduwad uuemal ajal ka muude maade ajaloolased, ning

*) Tiedet Suomen suvun muinaisuudesta.

see asjalugu on siis nimelt meile ajalooliselt rohke huwitusega. Ja sellepärast on küll kohane, seda lugu nimelt praegusel „Kalewipoja" jubileumi puhul pikemalt kõne alla wõtta. Sest sellel on „Kalewipojaga" suguluſt ja ka sarnaduſt. Nagu see, on temagi omane meie rahwa iseteadwuſt ülendama, tõstma, kosutama. Küll on sellest asjast ka ju ennegi Eesti keeles mõnes kohas juttu tehtud, aga see on ikka enam nagu möödaminnes sündinud; ainult „Eesti Üliõpilaste Seltsi Albumi" wiiendas lehes leidus sellest Snellmani kirjatöö „Itämeren suomalaiset" najal weidi laiem kirjeldus. Siin kohal tahame nüüd seda sündmust laiemalt ja põhjalikumalt waatlemisele wõtta.*)

*) Allikatena tarwitatud on ka selles kirjatöös kõige rohkem juba nimetatud A. H. Snellmani doktori-wäitekirja „Itämeren suomalaiset itsenäisyytensä aikana," siis Vallini „Suomen kansan esihistoria" ja Forsströmi „Suomen keskiajan historia" raamatuid, mitmeid üleüldise-ajaloo toodeid (Spamer, Dittmar, Becker); tõlkedena weel Nestori Wene riigi algus-lugu ja prof. Kruse Chronicon Nortmannor.

I. Eel-ajalugu.

Praegusel ajal peawad Europas kolm suurt rahwatõugu wõimu oma käes: romanlased, germanlased ja slawlased. Teised rahwasugud on nende kõrwal tähtsuseta. Tähelepandaw nähtus ajaloo-käigus on, et nimetatud rahwatõud üks teise järele tuhande aastase waheaja järgi ajaloowäljale tegelasteks on ilmunud. Romanlased asusiwad ajaloo teguriteks teise,*) germanlased esimese**) aastatuhande lõpul enne Kr., slawlased kristlise ajaarwu esimese aastatuhande lõpetusel. Muidugi oliwad nad kõik juba enne tähendatud aega mitmetpidi tegewust awaldanud, kuid sellest waikib kirjutatud ajalugu. Nimelt romanlaste ja germanlaste juures, kelle tegusid teised kirja panemas ei olnud, kuna nad ise seda ei osanud. Slawlased aga leidsiwad juba ajaloo tegewusesse astudes teisi ajaloolisi rahwaid ees, kes nende liikumisest ja olemisest teatusi järgi on jätnud. Nii siis nimetatakse esimesi Slawisugu rahwaid ju esimese aastatuhande keskel, mil need Donau jõe maadele ilmusiwad (serblased ja kroatlased põhja-õhtu poole Balkani poolsaarele, kus nad tänini asuwad, „seitse Slawi suguharu“ aga wanale Mõsiamaale, kus need hiljem bulgarlasteks on muutu-

---

*) Greeklaste Troja sõda ja „doorlaste rändamine,“ ning etruskide kulturaline tegewus (nimetatud rahwad käiwad laiemas mõttes ka Romani sugu alla).

**) Teutonlaste ja kimbrite sõjakäik Roomariigi wastu (113 a. e. Kr.)

nud ning ka see maa Bulgaria nime omandanud). Kuid need nähtused oliwad ainult Slawi liikumise-woolu eel-laened. Päris tuntawaks ja mõjuwaks ajalooliseks wõimuks hakkas Slawi sugu alles 9. ja 10. aastasajal saama, mil pea ühtlasi tähtsamad slawlaste riigid rajati: Wene, Poola ja Tshehhi omad, kuna selsamal ajal ka Donau maadele kaks Slawi riiki kujunesiwad, mis waheldusi suuremat wõimu oma käes pidasiwad: Serbia ja Bulgaria.

Tähelepandaw nähtus Slawisugu rahwaste riikide juures on aga see, et niihästi kõigewanem Slawi riik (Bulgaria), kui ka kõige wõimsam ja kestwam (nüüdne Wene riik), mitte algusliselt slawlaste oma rajatud üksi ei ole, waid esimese asutajaks oli õieti Soome-Ugri suguline Wolga maadelt tulnud Bulgaril rahwas*), teine tekkis aga Slawi ja Soomesugu rahwaste ning skandinawlaste ühisel koostegewusel; waheft oli selles ettewõttes slawlaste etendataw osa kõige wähem. Mõned teised puhtad Slawisugu riigid (nimelt Poola ja Serbia), on küll wahel ka õige wõimsad ja tugewad olnud, kuid ainult ajutiselt. Pikemat wõimukestwust ei olnud aga kellegil. Tshehhi riik sattus ju aegsasti Germani, niisama Kroatia madjarlaste mõju alla, Balkani slawlaste riigid neelas aga keskaja lõpul kangeks paisunud Türgi wõim täitsa ära, kuna Poola riigile, mis korra suuremat Slawi wõimu enesesse koondas, 18. aastasaja lõpul naabrite wõimupüüe otsa tegi. Siis oli korraks Wene riik ainsaks iseseiswaks slawisugu riigiks. Aga järgnewal aastasajal on ka Balkani maade Slawi riigid jälle oma poole aastatuhande pikkusest unest uuele elule ärganud.

Ajaloo tegewusewäli on, nii palju kui seda meie silm selgitada suudab, aegapidi ja ühtelugu idast ja lõunest lääne- ja põhja poole nihkunud. Kõige wanemad kultura-jäljed ilmuwad Ida-Asias (Hiinas), Lõuna-Asias (Indias), Ees-Asias (Eufrati

*) A. 679 sammus tugew bulgarlaste salk würsti Isperichi all üle Donau jõe, heitis seal maadel ju eesolewad Slawi suguharud oma alla ja andis neile oma nime, sulas aga ise nende sekka ära.

ja Tigrise jõekonnas) ning Wahemere lõunarannal (Egiptuses). Alles umbes 3000 aastat tagasi sai ka Europa pind ajaloo-wäljaks, kuid esiti ainult selle lõune-poolne osa; alles wäga aegapidi laienes ajaloo-wäli põhjapoole ning wõttis terwe Europa oma piiridesse, kuna uuemal ajal ka Amerika selles osaliseks on saanud.

Wana-aja lõpuni weel oli Europas ajaloo-näitelawaks õieti ainult Rooma riigi pind olnud, mille alla Lõuna- ja Lääne-Europa käis. Suur rahwaste-rändamine, mis wanaega kesk-ajasse juhtis ning terwe Europa olukorra ümber lõi, laiendas suurelt ka ajaloolise tegewuse wälja. Kaheks jagunenud Rooma riigist purunes läänepoolne õige pea germanlaste kange peale-käimise all, kes siis ta wõimupärijateks astusiwad, niihästi poli-tiliselt kui kulturaliselt. Idapoolne osa sai küll ka kangesti kõigutada, kuid suutis end ometi ikka püsti pidada ning astus esimese aastatuhande lõpupoolel koguni jälle uuesse wõimu-aja-järku. Küll ähwardas korra ta põhjapiirile asunud Bulgaria riik Ida-Roomale wäga hädaohtlikuks saada, kuid pikaline wõit lus lõppes ometi sellega, et bulgarlased ära wõideti ja koguni keisririigi alla heideti. Ka teised Slawi suguharud Bulgariast läänepoole wõtsiwad ta ülemwalitsuse wastu ning ühes risti-usuga tõmbas Ida-Rooma haridus need rahwad oma mõju alla. Pea aga laienes Ida-Rooma mõju weel wäga palju kaugemale, terwe praeguse Wene riigi üle, Mustamerest Lääne- ja Jäämereni. Aga otse selsamal ajal, mil oma laadi poolest Romani oluline Ida-Rooma kultura wõimsalt põhjapoole tungis, töötas läänest usinalt ka germanismus. See oli siin Rooma kiriku lipukandjaks asunud ning wiis suuremalt jaolt mõõga mõjul, osalt aga ka kultura tegewusel, selle walitsuse läänes-slawlaste juurde, neelas need muist üsna enesesse, teised rah-wad (Poola, Leedu ja Tshehhi) tõmbas ta wähemalt Germani-kulturawoolusesse. Nii siis laienesiwad need mõlemad suured kulturapiirid, mis wanal ajal walitsesiwad (Greeka ja Rooma), nüüd muutunud kujudena ja uuest waimust läbi tungitult üle terwe Europa sisemaa, nabameredeni, ning määrasiwad suurte rahwasalkade saatuse wäga kauaks ajaks ära.

Nõnda siis sattusiwad sellel ajal uuelt ajaloo-wäljale ilmuwad laialised Slawi- ja Soome rahwatõugude osad muist Germani, muist Ida-Rooma (Bizanzi) politilise ja kulturalise mõju alusteks. (Esimesest wabanesiwad Slawi rahwad enamasti ometi pea.) See wahe, mis siis tekkis, on järgnewa tuhande aasta jooksul ikka edasi kestnud, osalt weel laienenud, ning on nii tänini õige tuntaw. Kuid ühtlasi on selle pika aja jooksul ka Slawi rahwaste iseolu õige wõimsalt wälja arenenud, nii et ta politiliselt kui ka kulturaliselt Slawi ja Romani oluga agaralt wõistlusesse on asunud. Wäga suurelt mõjus selleks muutuseks küll see asjalugu, et Wene riik, kellesse aegapidi Slawisugu wõim peaasjalikult on koondunud, juba teise aastatuhande algul Ida-Rooma mõju alt täiesti wabanes, kuna see riik jõuetuks ji ja pärastpoole Türgi mõõga all üsna otsa sai. Sellega oli noor Slawi kultura Wenemaal sunnitud, end oma jalale toetama ja ennast ise edasi arendama. Sedasama sündis weel suuremal mõõdul politiliselt. Kaua aega pidi Wene riik küll halwawat Tatari iket kandma, aga Germani ja Romani mõjust oli ta eemal, ning kui ta siis end ka idalaste surwe alt wabastada suutis, wõis ta wõimsalt iseseiswa tegelasena ajaloo näitelawale astuda. (Kulturaliselt mõjus see eraldatud olek küll õige halwalt). Nõnda on siis nüüdsel ajal Germani ja Romani wõimu kõrwal Slawi wõim nende wääriline ajalooline tegur.

Hoopis teisiti on aga Europa neljanda suure rahwatõu käsi käinud — Soomesugu rahwastel. Need on ajalookäigu tujude ehk äramõistmata määruste mõjul iseseiswast ajaloo tegewusest seni eemal pidanud seisma („nuttes nurgas"), ainult teisi rahwaid teenima, ning kõike oma tööd, hoolt ja waewa, mida nemadgi rohkel arwul on awaldanud, nende tuluks ja auks ohwerdama, selle juures suuremalt jaolt ka oma iseolu, keele ja rahwuse. Sest ainult riismed on nüüd weel sellest wäga laialiselt Soomesugu rahwaste salgast alles, kes mõned aastatuhanded tagasi Põhja-Europat täitis, Skandinawiast Altai mägedeni. Wanemal ajal oli Slawi- ja Soome rahwatõu elu ja olu küll alles kaunis ühtelaadi. Oma käes olewa maa laiuse poolest oli kahtlemata Soomesugu slawlastest

ees, sest need maaosad, kus Slawi rahwad esiti ilmsiks tuliwad — nüüdsel kesk- ja läänepoolsel Wenemaal, germanlaste, soomlaste ja skütlaste wahel — ei saanud suuruse poolest kaugeltgi nende maade wastu, mida Soomesugu rahwad oma käes pidasiwad. Kuda aga lugu rahwa-arwuga oli, on küll wõimata kindlalt öelda. Kahtlemata selge on muidugi, et parema pinnaga ja lahkema ilmastikuga (kliimaga) slawlaste maadel rahwas hoopis tihedamini asus, kui Soomesugu rahwad karedas Põhjalas. Aga see asjalugu, et ajaloo-koidikul Soomesugu rahwad hoopis tihedamalt ja rohkemalt nähtawale ilmuwad kui slawlased, annab asja arwata, et sellel ajal, umbes poolteist aastatuhat tagasi, Soome rahwasugud ka arwu poolest slawlastest e e s seisiwad, kuna nad praegu küll slawlaste kõrwal üsna ära kaowad. See hiiglasuur wahekorra muutus on muidugi küll osalt slawlaste suurema sigiwuse tõttu tulnud, kuid wist weel rohkemal mõõdul Soomesugu rahwaste päris suurepäralise s l a w i s t a m i s e mõjul. Sest nüüdse Põhja-Wenemaa elanikud on werepoolest küll hoopis suuremal mõõdul Soome- kui Slawisugu. Aastatuhande pikkune ümber-rahwustamise protses, mis tänini edasi kestab, on siin endise puhta Soomesugu rahwaste maa osalt täitsa, osalt ometi wäljaspidiselt, Slawi maaks teinud.

Nagu a r w u p o o l e s t rohkem ja tihedamalt, on Soomesugu rahwad ka a j a p o o l e s t waremini ajaloos nähtawale ilmunud kui slawlased. Sest juba wanad Greeka ja Rooma kirjanikud (Pytheas ja Tacitus) tunnewad Soomesugu rahwaid, kuigi ainult wäga umbkaudselt ja wäljaspidiselt. Slawlased aga oliwad alles keskaja alguseni Lõuna-Europa rahwastele täitsa tundmata; nendel oli ainult Mustamere põhjaranna maadel asuwate skütlastega tegemist. Mis rahwatõu liiki skütlased käisiwad, on uurijatele tänini tume; wäga wõimalik on küll, et nüüdsed Slawi rahwad osalt otse skütlastest põlwenenud on, nii et neid omajagu õigusega slawlaste esiwanemateks wõib arwata. Aga see on ometi umbarwamine (hypothese).

Nagu muude asjade, on ka niihästi Slawi- kui Soomesugu rahwaste wanema aja kulturalise ja ühiselulise olu kohta teated wäga kehwad ning needgi udused, nii et midagi kindlat otsus-

tada ei tohi. Aga niipalju kui üleüldse arwata wõib, seisis mõlemate rahwasugude haridusjärg ja ühiseluline korraldus sellel ajal, mil nad ajaloo-walgusele ilmusiwad, üleüldiselt ühesugusel astmel. Mõlemad oliwad endise esialguslise elukutse, küttimise ja kalapüügi ning karjakaswatamise, kõrwale ka juba põlluharimise omandanud, selle kõrwal oli ka, nimelt slawlaste juures, kaubandus aegsasti kosuma hakanud. Riigilisest korraldusest oliwad aga ainult alg-idud olemas; asuti alles suguharude jaotuse järjel. Slawlaste juures oli ometi juba siis algjoontes kaks peaseisust ehk ühiselu-kihti kujunenud: Suuremsugu, millest hiljemini tuttawad bojarid wälja wõrsusiwad, ning talurahwa mõiste alla käiw suur rahwakogu. Suuremasoo kätte libises ju aegsasti walitsusewõim; tema seast waliti esiotsa igas sugukonnas suguharu wanem, harilikult kõigewanem seisuseliige. Aegapidi aga omandasiwad need wanemad omale würsti (князь) nimetuse ning selle nime kohase wõimu. Kuid esiti oli ikka wanema ehk würsti kõrwal ka rahwakogul tähtsamate asjade ajamiseks kaastegew, wähemalt nõuandew osa. Ja rahwakogu liikmeteks oliwad kõik wabad mehed. Hiljem aga, kui mõningad würstid nii wägewaks tõusiwad, et oma wõimu teiste würstide üle maksma paniwad, omale ka suurwürsti ehk kuninga (zari) nime omandades, jäi rahwakogu wõim ainult warjuks ja selle kokkukutsumine sündis üksi silmakirjaks.

Soomesugu rahwaste juures oli ühiseluline korraldus rahwameelsem (demokratlisem). Siin ei tuntud weel nähtawalt seisuste ega kihtide wahesid, waid üheõigusline olek walitses kõigi rahwaliikmete wahel. Juhtideks, rahuajal kohtumõistjateks, sagedate sõdade ajal wäeülemateks, oliwad (nähtawasti üleüldises rahwakogus walitud) wanemad, kelle wõimupiirid aga niihästi õigusliselt kui ka maapinnaliselt küll wähesed oliwad. Sest wanemate walitsus ulatas ainult nende ligema ümbruse, „kihelkondadeks“ kokku heitnud perekondade kogu, ja ainult arukorral, mõne tublima wanema isikliku agaruse mõjul, suurema maakonna üle.*)

*) Mis siin nii soomlaste kui slawlaste wanema aja kohta öeldud, on muidugi hilisemate nähtuste najal oletatud, sest kindlaid teateid selle kohta ju pole.

Niisamuti üleüldiselt ühesugune oli mõlemate rahwasugude usuelu. Walitses looduse austamine; kehastatud looduse-wägedest oliwad jumalused kujunenud, kellelt abi ja armu oodati ning kelle wiha ohwritega lepitada püüti, wististi küll ka mõnikord inimese-ohwritega. Slawlaste juures on sellest kurwast kombest selgeid jälgesid olemas, aga ka Soomesugu rahwastele polnud see tundmata. — Iseäralist preestriseisust ehk ametit ei olnud Soomesugu rahwastel nähtawalt mitte, waid selle asemel toimetasiwad neil „targad." Slawlaste juures aga leidus mõnel suguharul küll juba korraldatud preestrite-liik.

Kõige selle järele, mis seni kuuldud, näeme ja tunneme, et Slawi ja Soome rahwasugudel ajaloo näitelawale ilmudes umbes ühesugune olukord ja elutingimised oliwad. Selle järele wõiks arwata, et ka nende etendataw osa ajaloo wäljal umbes ühesugune oleks tulnud. Kuid teatawasti on asjalugu täitsa ja üsna teisiti läinud — Soomesugu on Slawi oma körwal hoopis warju jäänud. Poolteise, weel tuhande aasta eest, seisiwad need rahwasugud üleüldiselt körwuti, nüüd aga on esimene teiseest üliwäga kaugele maha jäänud; sellekordne waewalt tuntaw wahe on otsata laiaks läinud.

Põhjusi, miks see nõnda on tulnud, pikema harutuse alla wõtta, ei ole siin aeg ega koht. Wististe on üheks wäga mõjuwaks põhjuseks küll Soomesugu rahwaste „tuim iseloom" — wähemalt muude rahwaste arwates; nende wähene agarus ja ettewõtlikkus. Aga need omadused pole mitte nende loomuwiga, nagu seda teised rahwad küll üleüldiselt arwawad ning sellepärast õiguseta wiisil Soome-rahwasugu nagu mõneks madalamat liiki inimesetõuks loewad. Waid põhjus selleks on Soomesugu rahwaste juba algusest saadik kare, raske ja wali saatus, mis neid põlisel wanal hallil ajal külmasse ja karedasse Põhjalasse elama tõukas, kuna muud rahwad lahkema taewa all wiibida wõisiwad. Külma ilmastikuga ja koguni kehwa maapinnaga Põhjamaadel muutus muidugi ka sealsete elanikkude iseloom karedaks ja omajagu tuimaks; nad harjusiwad wäga wähega leppima, ning kuna wisadus ja sitkus tõesti üks Soomesugu tähtsamatest omadustest on, siis oldi enamasti sel-

lega rahul mis käes oli, ega osatud palju edasi püüda. Aastasadade, wast tuhandete, jooksul mõjusiwad alatine raskus ja kehwus, puudus ja paigalseisak, niihästi ihu- kui waimupoolest nende peale wäga kahjulikult. Ja tagajärjeks oli siis, et Soomesugu rahwaste loomuannetest, mis algusliselt küll sugugi kehwemad ja kõhnemad ei olnud kui muudel rahwastel, suurema jao juures wiimati ainult warjukuju järgi jäi, nii et nad suurema politilise wõimuga ja wähe kõrgema kulturaga kokkupuutumisel selle saagiks langesiwad. Tugewaks tõenduseks selle kohta, et „totraks ja tuimaks" arwatud Soomesugul tõesti oma loomu poolest õige palju arenemise-wõimalust oli, on ju see kindel ja selge ajalooline nähtus, et need Soomesugu tüwe harud, kes aegsamalt oma karedalt algkodust lahkudes lõuna- ja läänepoole lahkematesse oludesse ja paremale pinnale pääsesiwad, seal oma esialgseid rohkeid loomuandeid mitte ainult alal hoidnud pole, waid neid weel rohkelt edasi harinud, kosutanud ja tõstnud on, nii et nad haridusliselt juba meie ajani mõndagi tuntawat korda on saatnud; tulewikus on nendel selleks aga küll weel laiem tee awanemas. Nii on nemadgi ometi ajaloos omale aseme omandanud.

Aga ainult kolm Soome rahwatõu haru on omakohast ajalooliseks ja haritud rahwasteks saanud: Eestlased, soomlased ja ungarlased (madjarlased). Kuna kahe esimese tegewus ainult hariduslisel wäljal seisab, ning ka seal seni alles enam „kodune asi" on, ilmub aga ungarlaste juures ei ainult wäga palju suurem haridusline, waid ka õieti rohke ja mõjuw politiline ehk riigiline wõim. Sest Ungari riigil on tuhande aastane tubli ajalugu seljataga, ta on Europa wanemate riikide reas: asutati umbes selsamal ajal (9. aastasaja lõpul), mil eelnimetatud Slawi riigid tõusiwad ning Skandinawias Põhjamaa riigid kujunesiwad. Kuussada aastat etendas Ungari riik iseseiswana Europa politika-elus tähtsat osa; ta wõistles selleaegsete suurwõimudega. Uueaja algul sattus ta küll teise riigi (Austria) külge, milles olekus weel senini püsib, kuid oma iseolu on ta ikka wõimsalt alles hoidnud, ning kõigeuuemal ajal on Ungari olulikult jälle täieste iseseisaw, Austriaga üheõigusline

„kaksikriik," kelle mõju üleüldises politikas rohkelt tuntaw on. See asjalugu on selle poolest alles õieti huwitaw, et ungarlased, nüüdne tähtis Europa haridusrahwas ja riigiline wõim, algusliselt üsna Soomesugu kõige alatumast harust wälja on wõrsunud. Sest ungarlaste kõigeligemad sugulased, niihästi keeleliselt kui rahwatõuliselt, on Urali mägede taga nüüd alles wäga madalal hariduslisel järjel olewad wogulid ja ostjakid. Niisama päratu suurelt kui hariduslisel ja politiliselt, on aga see Soome rahwatõu osake, kes üle tuhande aasta eest õnnelikul juhtumisel wiljakale Donau jõekonnale sattus, seal ka arwuliselt kosunud ja kaswanud. See „Arpadi sõjasalk," millega selle nimeline ugrilaste wanem a. 889, nüüdsele Ungarimaale ilmus ja sinna oma riigi rajas, oli wast mõne sajatuhande hingeline, kuna nüüd ungarlaste arwu üle kümne miljoni peale loetakse.

Esirahwast lahku minnes oli madjarlaste suguharu küll umbkaudu niisamasugune, kui nüüdsete wogulite ehk ostjakite esiwanemate oma, aga nüüd käib see oma sugulastest mitmekümne kordselt üle. Nii suurepäraliselt on siis ka üks Soomesugu rahwa-osa edeneda ja areneda wõinud, kuna temal selleks hoopis sündsamad elutingimised oliwad kui teistel. Ning see asjalugu kõneleb küllalt selget keelt selle kohta, et muude Soomesugu rahwaste kängujäämise põhjused hoopis suuremalt jaolt nendele wäga halwades elutingimistes ja wälistes sündmustes leiduwad, kui nende enda „tuimas" iseloomus.

Nagu tähendatud, on Ungari riik a i n u s kindlalt tuntud riigiline asutus, mida Soome rahwasugu rajada ja üle tuhat aastat püsti pidada on suutnud. Muid iseseiswaid puhtalt Soomesugu laadilisi riikisid ei ole meie sugurahwad omale asutada saanud, waid on ikka ja alati, niipea kui nad riigilisesse ühendusesse tõmmati, teiste alamate osadega pidanud leppima, suuremalt jaolt slawlaste, osalt ka germanlaste all seistes, kuni nad 19. aastasaja algusest saadik k õ i k ühe (Wene) riigi piiridesse on koondatud.

See nähtus on üleüldiselt tuntud. Õige wähe tuntud on aga teine ajalooline sündmus, nimelt et o t s e selsamal ajal, mil Donau kallastele üks Soomesugu riik rajati, mis ainukeseks

jäigi, ka põhjapool Europas midagi wäga tähtsat kaalu peal seisis, nimelt, mis laadiliseks siis sinna asunud riik pidi saama. Ajalugu on selle küsimuse Slawisugu tuluks ära otsustanud, kuna ometi küll esialgsed tingimised Soomesugule kasulikumad oliwad ja sinna poole sihtima näisiwad, et Ladoga- ja Ilmajärwe maadele teine rohkewõimuline Soomesugu riik sünnib.

II. Rahwaste seisukord Põhja-Europas kesk-aja algul.

Nagu juba eelpool tähendatud, ei ole meil mingisuguseid kindlaid teateid selle kohta, missugused ja mis nimelised rahwad wanemal ajal, weel kristliku ajaarwu algusel, nüüdse Weneriigi pinnal asusiwad. Ainult üleüldiselt on teada, et need osalt Slawi-, osalt Soometõugu oliwad. Muidugi mõista, ei lubanud maapinna olu ja selleaegne inimeste eluwiis siin mitte paksult rahwa kooselamist, waid elanikkude arw oli wõrdlemisi wähene. Sest teatawalt on kõik see otsata lai Ida-Europa madalik, Karpati ja Urali mägede wahel, ainult oma keskmises osas rikkalikult wiljakandew, kuulus „mustamulla maa," kuid endise aja koguni kehwa harimisewiisi juures ei olnud sellestgi palju tulu. Päratud põhjapoolsed maad seisiwad suuremalt jaolt metsade ja soode all, kus inimeste asumiseks wähe mahti oli. Lõunapoolsed maad jälle kandsiwad ja kannawad weelgi wähe-wiljaka rohulagendiku laadi. Suured jõed, mis oma peasihis põhjast lõunasse woolawad, Musta- ja Kaspiameresse, hõlbustasiwad küll läbikäimist ja tasandasiwad teed kaubandusele. Kuid ometi jäiwad need maad ja seal asuwad rahwad wäga kauaks ajaks Wahemere ümbruskonnas olewatele ajalookandjatele haridusrahwastele täitsa tundmataks. Sest eraldajaks oliwad nendele lõunapool skütlased, läänepool germanlased, nii et Lõuna-Europa rahwastel Põhja-Europaga mingit otsekohest kokkupuutumist ei olnud. Nii siis wõib ainult päraft-

poole ilmsiks tulnud nähtuste najal umbes arwata, mismoodi sellel ajal põhja-ida Europas rahwaste seisukord oli, kui lõunas ja läänes suur rahwaste-rändamine terwe senise korralduse kukutas ja uue asemele seadis. Arwatawasti oliwad slawlaste wanemad asupaigad Europas Dnepperi jõe alumise ja keskmise jooksu ümbruses olewad maad; nii siis ainult wähene jagu praegusest Wene riigist, selle lõuna- läänepoolne osa. Kuid siit hakkasiwad nad — arwatawasti juba meie ajaarwu algusel, umbes paarituhande aasta eest — küll pikkamisi ja wähehaawal, aga püsiwalt ja rõhuga, niihästi põhja- kui ka lõuna- ja läänepoole laienema. Nii oli siis ka slawlastel oma rahwaste-rändamise aeg, kuid täitsa teist laadi kui germanlastel. Nende rändamine sündis pikkamisi, enamasti ka rahulikult ja wagusalt. Sest slawlastel polnud ammugi niisugust elawat tegewusetungi ega ägedat pealekäimise laadi kui germanlastel, ka mitte oma rändamisel sarnaseid kangeid mehi juhtideks, kui Germani rahwaste Alarichid, Theodorichid jne. Sellel põhjusel ei saanud siis ka slawlased kaua aega iseseiswate riikide asutamisega korda, waid sattusiwad, niipea kui wõõrastega kokku puutusiwad, kohe nende wõimu alla — oliwad esiteks hunnlaste, pärast awarlaste ning hiljem mõne Germani rahwa alamateks. Umbes 7. aastasajal lõppesiwad slawlaste rändamised läänepoole, kuhu nad õieti kaugele edasi jõudnud oliwad, sest enne siinpool asunud Germani rahwaste mujale minekuga oli nendele maa lahti jäänud. Siis ulatasiwad nende asupaigad läänes üsna Elbe jõeni (nüüdse Lübekini) ning Alpi mägedeni. (Pärastisel ajal on aga germanlased neid jälle suurelt idasse tagasi tõrjunud ning osalt enestesse sulatanud). Lõunapool oliwad nad üle Donau jõe ja Balkani mägede tunginud ning nüüdsed Bulgaria, Serbia ja osalt Makedonia maad oma kätte saanud, mida seni peaasjalikult ka kinni hoidnud on. Kaugemale aga ei suutnud slawlus siinpool enam minna. Kuid otse selsamal ajal, kui ta edenemisele lõunas ja läänes riiw ette lükati, pööras Slawi-olu laienemisetung oma sihi täie rõhuga p õ h j a p o o l e ning on sellest saadik siinpool otse hiiglamoeliselt edenenud, edeneb praegugi weel.

Siinpool, slawlaste algkodus, asuwad Slawi suguharud, kes hiljemini Slawi peawõimu kandjateks saiwad, oliwad, niipalju kui nende nimed muudele rahwastele tuttawaks saanud, järgnewad: Nüüdse Polotski ümbruses polotshanid, kaugemal lõunapool, Dnepperi läänekülgel, dregowitshid, edasi nüüdses Wolinias drewljanid (metsalased) ja Kiiewi ümbruses poljanid (põllulased), siis Dnepperi jõest idapool (Kiiewi ja Smolenski wahel) radimitshid, weel kaugemal idas Oka jõe maadel wjatitshid ning Desna jõe kallastel sewerjanid (põhjalased). Nii elasiwad slawlased kaunis ühes kobaras. Ainult kahe suguharu asukohad ulatasiwad nagu pika keelena ehk kiiluna hästi kaugele põhjapoole, Soomesugu rahwaste ligidusesse ja osalt nende wahele. Nendest kandis üks kriwitshide nime (kellest Läti keeles terwele Wene rahwale „Krewija" nimetus on saanud); see asus Waldai kõrgendikul, kust kõik kolm Wenemaa suuremat jõge: Wolga, Dnepper ja Düna ehk Wäina jõgi, oma jooksu algawad. Kriwitshide peapaigaks oli wana Smolenski linn. Weel kaugemal, Ilmajärwe maadel, asusiwad slowenid, kellest nähtawasti skandinawlaste juures terwe Slawisugu oma nimetuse on saanud, sest need puutusiwad kõige pealt skandinawlastega kokku. (Slawi nimetus ise on küll palju wanem; seda tunneb Slaveni kujus juba Gooti ajaloo kirjutaja Jordanes 6. aastasajal. Slawisugu rahwastest teadis aga juba ka Plinius 1. ja Ptolemaios 2. aastasajal, kes Vistula (wist Weikseli) jõe äärsest Venede rahwast kõnelewad; seda arwab Plinius küll Germani rahwaks, aga wist on see pärastine (Slawisuguline) Wendi rahwas.

Nagu sellest kirjeldusest näha, asusiwad slawlased siis alles suuremalt jaolt Dnepperist läänepool ja pidasiwad üksi muist nüüdset Lääne-Wene- ja osa praegusest Suur-Wenemaast oma käes, kuna aga terwel põhja-, ida- ja lõunapoolsel meie aegsel Wenemaal Soome- ja osalt ka Tatari suguharud asusiwad. Nimelt terwe Wolga jõekond oli siis nimetatud rahwasugude käes ja slawlased oliwad nõnda igalt küljelt merest eemale tõrjutud. Ida-Europa kaudu oliwad kesk-aja algul wäga mitmed rahwad läbi rännanud, osalt Soome-, osalt Türgisugu, aga kõik oliwad

siin üksi ajutiselt peatanud. Nii mõnigi riik oli siia siginenud, aga pea jälle kadunud. Kui rändamine soiku jäänud, asusiwad ülemise ja keskmise Wolga jõe maadel, praeguse Muromi ja Rostowi ümbruses Soomesugu muromlased ja merjalased (kes nüüd ammu otsa saanud), edasi idapool, Wjätka ja Kaasani ümbruses, tsheremissid ja nendest lõunapool mordwalased, kes tänini weel alles on püsinud, kuigi wäga nõrgendatult. Wolga jõe käänaku maadel ning Kama jõe ümbruses oli aga bulgarlaste riik, mille pealinnaks nüüdse Kasani ligidal olew Bolgari linn oli. Nagu eespool tähendatud, lahkus 7. aastasajal üks jagu bulgarlasi siit ja asus Donau alumisele jooksule, nüüdsesse Bulgariasse. Suurem osa jäi aga Wolga maadele alles ja pidas siin Suur-Bulgari riiki ülewal, mille wõim omal ajal kaunis rohke oli, iseäranis kaubanduses. Sest bulgarlased ajasiwad elawalt ühelt poolt Läänemere äärsete maadega, teiselt poolt Kesk-Aasiaga, elawalt kaupa, niihästi maad kui wett mööda; wiimane tee käis nimelt Wolga kaudu. Bulgarlastel oli koguni oma ise-raha käimas; nende pealinna rahwa-arw olnud õige suur.

Bulgarlaste rahwuse kohta ei ole täit kindlust olemas; tõenäitlikult oliwad nad küll algupäraliselt Soomesugu, kuid õige rohkesti Türgi- ja Tatarisugu ainetega segatud,*) mille mõjul nende juures ka pärastpoole Muhamedi usk wõimule sai, nimelt ülemuste seas, kellel arablastega rohkesti tegemist oli. Bulgari riik kestis, kuigi nõrgendatult, weel 13. aastasajani, mil ta mongolite pealetungimisel ju enne otsa sai, kui Wenemaa idalaste alla heideti.

Hoopis rohkem Türgi-Tatari laadiline oli aga küll selle-aegne Ida-Europa tähtsam riik ja rahwas, katsarlaste oma, mis 7. aastasajal Mustamerest põhjapool kõike maad Kaspia mereni ja nüüdse Suur-Wenemaani walitses. Riigi pealinnaks oli nüüdse Astrahani ligikonnas leiduw Itili linn ja ta wõimu tugewaks toeks Doni jõe äärde 835 a. Greeka ehitus-

*) Tuntud Soome õpetlane Yrjö-Koskinen peab bulgarlasi küll kindlalt Soomesugulisteks; ühtlasi arwab ta neid kuulsa Hunni rahwaga „sugupoolest üheks."

meistrite walmistatud kõwa kindlus Sarkell, nagu greeklased oma keeli tõlkes nimetawad, tähendab see sõna: walge torn. Niisama nimetab seda Nestor: Бѣла Виша.*) Katsari riigi walitseja kandis khakaani nime, ning oli, iseäralik küll, Juudi usku, nii ka kõik riigi ülemused ja wist suurem jagu rahwast. (See on ainukene sarnane nähtus ajaloos, et terwe rahwas ja riik Juudi usu wastu oli wõtnud, selle juures aga oma rahwuse alles hoidnud). Hiljem aga sai seal ka ristiusk maad ning mõni khakaan oli kristlane. Katsarlased oliwad selle aja kohta kaunis kõrgel hariduslisel järjel, riigiwalitsus oli hästi korraldatud ning elaw kaubandus tõi rohket tulu. Esimese aastatuhande lõpul seisis pea terwe kauba-ajamine Musta- ja Läänemere wahel katsarlaste käes. Katsari riigist lugupidamist tunnistab peale muu ka see, et mitmed Katsari printsessid Konstantinopoli keisrinnadeks wiidi. Riigi sõjawäeline wõim põhjenes tugewa palgaliste-wäe peal (enamasti muhamedlased) ning nõnda sundis Katsari khakaan korraks ka mitmed Slawi rahwadgi (poljanid, sewerjanid ja wjatitshid) oma ülemwalitsuse ja maksu alusteks.

Aga jäägu ka wast need rahwad kõrwale, kelle sugu algpära üsna kindel pole, selge aga on see, et terwe nüüdne põhjapoolne Wenemaa, Soomelahe ja Urali mägede wahel, Läänemere ja Põhja-Jäämere rannamaad, ning kõik lai sisemaa Kama jõeni ja Wolga jõe keskjooksuni, idapoole Oka jõeni, siis alles puhtalt Soomesugu rahwaste käes oli, kellest mõned suguharud ka weel idapool Urali asusiwad. Kitsamas mõttes Soomesugulised (Lääne-Soome) rahwad oliwad end siis ju koondanud. Soomelahest lõunapool elasiwad arwatawasti esimese aastatuhande teise poole algusest saadik juba nüüdsed eestla-

*) Iseäranis selle nime, aga ka muude põhjuste peale toetades, arwab Yrjö-Koskinen, et katsarid, wähemalt suuremalt osalt, Soome ja mitte Türgi sugust on olnud. Sarkeli nimi tähendada nimelt Soomesugu keeltes otse walget maja (Woguli keeles sar — walkjas, kel, kuel—asu, asupaik). Arabia kirjanik Ibn-Fazlan tunnistanud katsarlastest, et „nende keel läheb Türgi ja Persia keelest lahku, ei ole ka ühegi teise keele sarnane. Katsarid ei ole türklaste nägu: nad on mustajuukselised“.

sed ja liiwlased ning wiimsete ligisugulased kuralased. Peterburi kubermangus, nüüdsel Ingerimaal, elas Wadja rahwas, wast ka osalt hämalasi, kelle suurem osa siis aga juba läänepoole walgumas oli (nüüdsele Soomemaale). Ladoga rannamaadele ja Wiena (Dwina) jõekonda oli end karjalaste peaosa paigutanud, kuna Walgejärwe ümbruskond Wepsa rahwa käes seisis. Rendesse eri-osadesse oli Ühis-Soome algrahwas siis juba jagunenud. Lõunapoole oliwad soomlaste elupaigad waremini küll Ilma- (Ilmeni)*) järweni ja kaugemalegi ulatanud; alles hiljemini tuliwad sinna poole slowenid ning rajasiwad seal oma „Uuelinna" (Nowgorodi, mille nimest oletada wõib, et seal ju enne mõni wana linn leidus); umbes kaks wersta nüüdse Nowgorodi kohast ülespoole, selle koha ligidale, kus Olhowa (Wolhowi) jõgi Ilmajärwest algab. Mil ajal nad sinna maale tulnud, on wäga raske ära arwata; ometi wõib kaunis tõenäitlikult oletada, et see juba kohe selle aja järele sündis, mil Gootisugu rahwas Lääne-Wenemaalt ära kadus ning Soomesugu rahwad läänepoole liikuma hakkasiwad, nii siis esimese aastatuhande keskel. Õpetlane Berwolf ütleb selle kohta: „Nowgorodi slowenid on igatahes hiljemalt lõunapoolt tulnud asunikud; ka Nowgorodi rahwa keelemurrak tuletab weelgi Lõuna-Wenemaa keelt meelde. Nad wõtsiwad omale maad siin ees leiduwate soomlaste käest kas mõõgaga ehk adraga." Kumba teguwiisi enam tarwitatud, ei tohi küll kindlalt öelda,

*) Terwe nüüdne Põhja-Wenemaa on Soomesugu keeltest tulnud kohanimesid täis — kindel tõendus, et seal enne Soomesugu elanikud on asunud. Wäga paljudest nimedest on nende Soome laad selgesti tunda, nagu nimetatud Ilmeni, Wolhowi ja Dwina nimedes, siis Muromi (murumaa), Wolga (walge) jõe ja wäga paljude muude nimede juures. Teised nimed on Soome sõnade tõlked (Бѣлоозеро Walgejärwest). Onega järwe nimetus tuleb küll ka Soome keeli Äänisjärwe nimest ja Ladoga nimi juurdub wist Wana-Soome sõnas aldogas, nüüdses keeles allokas, see on laenekas, sõnast aalto (laene). Weel hoopis kaugemale lõunasse kui Ilmajärweni ulatasiwad wanemal ajal Soomesugu asukohad, kuna uurijad Dnepperi ülemise jooksu idapool ja Wäinajõest põhjapool hulgana Soome keele laadilisi kohanimesid arwawad leidwat, nimelt wete nimetuses. Isegi Süda-Wene omaks arwatud Moskwa nimi on ehk „mustweest" tuletatud.

kuid kõigi asjaolude ja pärastiste nähtuste najal on meil õigus arwata, et slawlaste edasitungimine hoopis rohkem wagusal wiisil sündis kui waenuteel.

Nõnda oli siis weel tuhat tagasi nüüdse Europa-Wenemaa elanikkude rahwus wäga palju teistsugusem kui meie ajal.

* * *

Kõik, mis seni Kesk- ja Põhja-Wenemaa wanema aja rahwaste asupaikade kohta öeldud, põhjeneb umbkaudsete arwamiste ja pärast ilmsiks tulnud nähtuste peal. Kõige esimesed kindlamad ja selgemad teatused selle kohta leiduwad alles niinimetatud „Nestori ajaraamatus," mis Weneriigi asutuse ajaloo kohta peaaegu ainuke otsekohene hallikas on. Selle kirjutaja oli Kiiewis olewa Petseri (koopa) kloostri munk Nestor, kes 1100. aasta ümber elas (surnud umbes a. 1114—16). Nagu juba nendest aastaarwudest näha, kirjeldas ta kõnesolewat sündmust alles kaks ja pool aastasada hiljem, millest iseenesest selgib, et kirjeldus kõigiti tõetruu ei wõi olla, waid kuulujuttude ja rahwamälestuse järele kirja pandud, wahest osalt ka mõnede kirjalikkude allikate järele (nimelt Greeka keelsed ajaraamatud, mille kohta Nestor ise ütleb, et Petseri mungad Greeka raamatute ümberpanemises tegewad olnud). Nii siis käiwad ka Nestori antud teated Wenemaa rahwaste wahekorrast õieti alles tema aja kohta, teise aastatuhande esimese aastasaja lõpul. Kuid mitmed teised, osalt sellesama aegsed, osalt wanemad teated lubawad neid oletada, et olukord paari eelminewa aastasaja jooksul wäga palju muutunud polnud, nii et Nestori kirjeldus peaasjalikult ka weel 9. aastasaja kohta maksab.

Kahjuks pole aga meie ajani ka Nestori oma kirjutatud algkirja mitte alale jäänud, waid ainult mitmed ärakirjad, mis kohati lahku lähewad. Harilikult peetakse nendest kõige wanemaks niinimetatud lawrentilist käsikirja, mis a. 1377. on kirjutatud, kuna aga teiste arwates perejaslawli-susdali käsikiri wanem olewat, kuid sellel puudub kirjutamise aastaarw. (Õpetlane Bonnel tõendab, et see Nestori oma kirjutatud olewat;

selles seiswad sündmusedgi ainult 1075 aastani, nagu neid Nestor ise kirja pannud; muude tehtud lisandused, nagu neid teistes käsikirjades palju on, puuduwad siin).

Oma jutustusele on Nestor, nagu eeskõneks, muu seas ka nende rahwaste asupaikade kohta kirjelduse andnud, kes tema ajal nüüdse Weneriigi keskmises ja põhja-osas elasiwad. Selle järele asunud „Jafeti maailma-osas" (Europas) muude seas järgmised rahwad: Russ, Tshud, Merja, Muroma, Wes, „wäljade tagune" Tshud, Perm, Petshera, Jam, Ugra, Litwa, Simegola, Kors, Letgola, Ljub. Edasi nimetab ta weel „Warjagimere" (Läänemere) rannal asuwaid Ljahi ja Prussi rahwad; ka tshudid olewat seal. Sellesama mere rannal elawat ka warjagid ise, üsna „Semimaast" saadik (milleks Nestor Idamaad ehk Aasiat loeb).

Teises kohas annab kirjanik Ida-Europa rahwastest wähe selgemaid teateid. Muu seas ütleb ta, et slowenitel Nowgorodis oma würstisugu on, kuna kriwitshid Wolga, Wäina ja Dnepperi jõekondade ülemas osas elawad. Nendest põhjapool on wessid, Rostowi ja Klestshino järwe ääres merjalased, Oka jõesuus Wolga ääres muromlased, siis weel tsheremissid ja mordwalased, kellel igal oma keel on. Kui ta siis weel mõned lõunapool olewad Slawisugu rahwad on nimetanud, keda meie siin kõrwale jätta wõime, kuna nad kõnesolewasse ainesse ei puutu, ütleb kirjanik edasi: „Aga need on rahwad, kes Russile maksu maksawad: Tshud, Merja, Wes, Muroma, Tsheremis, Mordwa, Perm, Jam, Litwa ,Simigola, Kors, Norowa, Lib."*)

---

*) Nestor tarwitab rahwaste nimesid enamasti kogulise isiku kujus. Rimetatud kohad tema ajaraamatus käiwad alguskeeles nõnda: „Въ Афетовѣ же части сѣдять Русь, Чюдь и вси языци: Меря, Мурома, Весь, Моръдва, Заволочьская Чюдь, Пермъ, Печера, Ямъ, Угра, Литва, Зимѣгола, Корсь, Лѣтьгола, Любь, Ляхъве же и Пруси: Чюдь пресѣдять к морю Варяжьскому: по семуже морю сѣдять Варязи сѣмо ко въстоку до предѣла Симова" — —

„— — Словѣни свое (княженье) в Новѣгородѣ, — — Кривичи, иже сѣдять на верхъ Волги, и на верхъ Двины и на верхъ Днѣпра, ихже градъ есть Смоленьскъ; — —. Таже сѣверъ отъ нихъ на Бѣло-

Nähtawasti on munk Nestor rahwa nimetusi ette tuues kaunis umbkaudselt ja kergelt kalitanud, kuulujutu järgi, ilma et ta waewaks oleks wõtnud, nende wahekorda ligemalt tähele panna. See tunnub iseäranis selgelt tema „Tshudi" nimetusega ümberkäimisest. Seda tarwitab ta laiemas tähenduses kui teisi nimetusi, sest ta annab selle nime kahele eri-rahwale ning seab nende wahele mitmed teised rahwad. Asi selgib aga, kui meelde tuletame, et Tshudi nimetus wanemal ajal slawlaste juures nähtawasti kõigi Soomesugu rahwaste ühisnimetusena tarwitusel on olnud, mis nähtus ju weel meie ajani on kestnud. Kahtlemata on see nimi juba üle pooltuhat aastat enne Nestori tarwitusel olnud, sest Gooti ajaloo kirjutaja Jordanese kirjades leiduw „Thiudi" nimi on küll ainult Tshudi teisend. Nestori juures käib kahtlemata Tshudi rahwa üleüldine nimetus (ta seab selle rahwa kohe Russi kõrwale, millest wahest oletada wõiks, et ta tähtsuse poolest Russi järgmine oli) k õ i g i Läänemere ja Soomelahe rannamaadel elawate Soomesugu rahwaste kohta, esimeses reas aga küll nüüdsete eestlaste esiwanemate kohta, sest pärastpoolegi on see nimi slawlaste suus peaasjalikult ots pärastise Eesti rahwa peale koondatud. Arwatawasti aga on selle nimetuse all ka eestlaste ligisugulased, wadjalased ja karjalased, kokku wõetud. Aga niihästi kurelasi (Корсъ) kui liiwlasi (Либъ) nimetatakse eraldi. Muudest tshudidest hoopis lahus nimetab Nestor aga „Sawolotshkaja Tshudi". Selle nime juureks on muidugi wana Slawi keele sõna „wolok", mis üleüldises tähenduses kahe jõe wahelist kitsast maasiilu tähendab, nimelt niisugust, mille üle lootsikuid ühest jõest teisesse wedada wõis. Nendest maasiiludest Põhja-Wenemaal on kõige pikem küll see, mis Äänisjärwe ja Dwina jõe weestikud üksteisest

---

озерѣ сѣдять Весь, а на Ростовьскомъ озерѣ Меря, а на Клещинѣ озерѣ Меря же. (А) по Оцѣ рѣцѣ, гдѣ втечеть и Волгу, Мурома языкъ свой, и Черемиси свой языкъ, Моръдва свой языкъ. — — —. А се суть инии языци, иже дань даютъ Ручи: Чюдь, Меря, Весь, Мурома, Черемись, Моръдва, Пермь, Печера, Ямь, Литва, Зимигола, Корсь, Норова (Морава, Нерома), Либъ (Ливь)"; — —. *Лавр. Л. ст. 3,9—10.* (Wäljawõte on A. H. Snellmani raamatust.)

lahutab. Selle seletuse najal on mitmed wanemad uurijad oletanud, et tähendatud nimetus Äänisjärwe ja Walgemere wahel elawate Soomesugu elanikkude kohta käib. Aga Soome õpetlane Sjögren seletab, et Põhja-Wenemaal ja Siberis „wolok" sõna midagi muud tähendab, nimelt laialist, inimestest tühja metsamaad, ning tema arwates on Nestor eeltähendatud nimetust selles laiemas tähenduses tarwitanud. Ons Sjögreni seletus õige, siis käiks „Sawolotshkaja" nimetus ühisnimena kõigi nende Soomesugu rahwaste kohta, kes Walgejärwe ja Petshora jõe wahelisel laialisel maal asusiwad. — Olgu nüüd lugu kuda tahes, niipalju on selge, et tähendatud nime alla käiwad rahwad käesolewa kirjelduse ainesse ei puutu, ning nii jätame need kõrwale.

Oma Wessi-rahwa paigutab Nestor „Walgejärwe" maale. Wessid oliwad nähtawasti enne õige wägew rahwas, aga otse nende oma asutatud „Ruriku riik" warjas kohe selle sündmuse järele nende wõimu ära ning nad on oma endisest asukohast kas täitsa ehk ometi suuremalt jaolt otsa saanud. Ometi olla (Soome teadlaste Setälä ja Schwinti teadete järele) praegugi weel Walgejärwest lõunapool, Tweri kubermangu Wesjagonski kreisis, muist selle rahwa riismeid olemas; isegi Wesjagonski nimes peitub ehk wana Wessi nimi ja Soomesugu keelte sõna „jõgi." Aga praeguse aja wäikest Wepsa rahwakest, kes nüüd eemal põhjapool asub, arwawad uurijad üleüldiselt wanade wessiide järeltulijateks.

Õieti mitmed Nestori kirjades tarwitatud rahwa nimed on küll nii tuntud, et need ligemat seletust ei tarwitse. Merjalased ja muromalased, kelle arw weel Nestori ajal kaunis rohke oli, nii et iserahwana nimetatakse, ühendasiwad wanemal ajal läänepoolseid Soomesugu rahwaid nende idapoolsete sugurahwastega, Wolga jõe keskjookult lõuna- ja idapool asuwate mordwalastega ja tsheremissidega; oliwad siis nagu sillaks Läänemere- ja Wolga-soomlaste wahel. Aga juba keskajal on need mõlemad rahwad lõpulikult otsa saanud, muidugi slawlaste sekka sulanud. Rohked mälestused on nendest ometi weel meie ajal Jaroslawi, Kostroma, Wladimiri

ja Moskwa kubermangu rahwa juurde alles jäänud, keda nüüd küll täitsa wenelasteks loetakse. Need mälestused ilmuwad paljudes kohanimedes, keelelistes iseäraldustes ja rahwa-kombetes. Ning sealtpoolt maadelt kätte saadud rohked muinasteadlised leiud tunnistawad päewaselgelt Soomesugu rahwaste pärandust.

Nestori nimetatud Permi ja Petshora rahwad (wiimane on küll nähtawalt sellesama nimelisest jõest wõetud rahwanimi), oliwad muidugi nüüdsete sürjanlaste, permalaste ja wodjakite esiwanemad. Ugra jälle tähendab selgesti nende idapoolseid naabrisid Urali maadel (ugrilasi), kellest ungarlased lahku läinud on.

See rahwas, kes Nestori suus „Jam" nime kannab, ei ole küll muud kui hämalased (nüüdse läänepoolse Soomerahwa esiwanemad. Paljude kohanimede najal katsub Sjögren küll seletada, et „Jami" rahwas wanemal ajal Põhja-Wenemaal on asunud, idapool Petshora jõge. Teises kohas awaldab ta aga arwamist, et see rahwas 10. aastasajal Ladogast lõuna-ida ja lõunapool asus, wahest Ingerimaal olewate wadjalastega ühenduses. Wahest oligi asi nii, sest wäga wõimalik on ju, et muist hämalasi ka weel sel ajal Ladoga maadel elas, kui suurem osa ju Soomesse oliwad ränanud ning seal nüüdse Hämemaa omaks wõtnud.

Seni nimetatud Nestori aegsed rahwad on siis kõik Soomesugu sekka arwata. Teised, keda ta nimetab, on Slawisugulised ning nendest nimetame siin ainult õige lühidalt mõnda. Litwa, Simegola, Letgola ja Prus nimetused tähendawad kahtlemata Leedusugu rahwaid, kes hiljemalt littawlaste ehk leedulaste, semgallaste, letgallaste ehk lätlaste, ja preislaste nime all tuttawaks on saanud; ljahid ehk lehid on tuntud Slawisugu rahwas, pärastise Poola rahwa esiwanemad.

Nerewa (teisendides Neroma ja Morawa) nimega on Nestori nimekirjas küll ka Leedu-Läti sugu rahwaid tähendatud, wahest pärastisi samaitisid. (Ühes Nestori ajaraamatu käsikirjas ongi selle nime kõrwale Жемоить kirjutatud). See selgib juba nimede ettetoomise järjekorrast, sest üleüldiselt näib Nestor oma nimekirjas kaunis korrajärelist maadeteadlist sihti kinni hoidnud

olema — ta nimetab naabrirahwaid körwustikku. Tähendada tuleb ometi, et „Nerewa“ nime Wene ajaraamatutes küll ka nüüdse Narwa ehk Narowa jõe nimetuseks on tarwitatud. Aastatel 1145 ja 1167 nimetatud üks Nowgorodi wäeülem Nerewin oli waheſt nime järele otsustades keegi Narwa-jõelane, ehk Wadja suguſt. Narwa jõe nimeſt tuli küll ka Nowgorodi ajaraamatutes tihti nimetatud „Nerewa linnaosa“ (Неревьской Коньцъ) Nowgorodis. Tähelepandaw aga on, et Nestor oma hulga muude rahwaste körwal Wadja rahwaſt sugugi ei nimeta, kelle tähtsus siis ju mitte wähene ei olnud. Nagu eespool tähendatud, on ta wadjalasi küll üleüldise Tshudi nime alla kokku wõtnud. Alles Jaroslawi ajal tuleb Wadja nimi esimest korda ajakirjades ette, kuid õige lühikeseks ajaks, seſt peagi kaob ta jälle.

Kaheſt Nestori nimetatud rahwaſt, russideſt ja warjagideſt, kes ei Soome- ega Slawisugu polnud, kõneleme hiljem.

III. Weneriigi alg-idud.

Eespool nimetasime, et wana-aja rahwad juba ammu enne seda, kui kirjutatud ajalugu nendest teatusi andma hakkab, wäga mitmetsugu tegewust on awaldanud, millest nimelt kaubitsemine ja töostus nähtawaid jälgi järele on jätnud (maapinnasse sattunud muinasaja-asjadena). Ajaloo tegelasteks astudes oli kõigil rahwastel ju omajagu ühiskondlist ja riiklist korraldust olemas ning selle saamiseks mõjusiwad kaks tähtsat tegurit ligi: sõjakäigud ja kaubandus, mis kõige wanemal ajal õieti ühendatud oliwad, sest siis wõis kaubitsemine ainult sõjariistade kaitse all sündida; kauplejad oliwad ühtlasi ka sõjalased. Kaubanduse-sidemed nüüdse Weneriigi elanikkude ja Aasia haridusrahwaste wahel on põlised wanad; kui wanad õieti, on täitsa wõimata ka aastasadadega ära määrata. Igatahes on juba muinasajal Europa ja Aasia rahwaste wahel kaubandus käimas olnud*) ning meie ajaarwu algusel oli see nähtawasti juba õieti elaw. Nimelt Permamaadelt leitud idamaalised muinasaja-asjad ning Baktria ja Uus-Persia (n. n. sassanite) riigi rahad tunnistawad täie kindlusega, et 3.—6. aastasajal, mil nimetatud riik wõimul oli, sealt maalt agarasti Wolgamaadega kaubeldi. Aga kindlamaid ja täielikumaid

---

*) Saksa professor Bezzenberger on suure hulga tõendusi selle kohta ette toonud, et juba brongsi-ajajärgul (wähemalt 3000 a. tagasi) Weikselijõe maade ja Kaukasia wahel läbikäimine ja ühendus olemas oli, millest niisama kui üleüldse lääne- ja idamaade wahelisest ühendusest meie maalegi tuntawad jäljed on jäänud.

teateid sellest ida- ja läänemaade wahelisest kaubitsemisest saame alles arablaste riigi wägewuse ajajärgust (7.—11. aastasajal). Arablaste elawast kauba-ühendusest nüüdse Wenemaa rahwastega on Arabia kirjanikkude toodetes wördlemisi rohkesti teateid. Sest kauplejaga kaasas käisiwad ka mõned lõbureisijad, ning kirjutasiwad oma reisinähtustest kirjeldusi, millest küll wist suurem osa kaotsile on läinud, aga mitmed ka alles jäänud. Kuid weel hoopis tugewam tõendus, kui need kirjalikud allikad, on meile arablaste kaubitsemisest siin maal õige rohked rahaleiud, ei ainult nüüdsel Wenemaal, waid weel palju kaugemal: Skandinawias, Daanimaal, Põhja-Saksamaal, üleüldse terwes Läänemere ümbruses. Kahtlemata on ka nendest leiudest suur osa kaotsi läinud ja uurijatele teadmataks jäänud; leidjad on need kas ehte- ehk tarbeasjade jaoks ära sulatanud, wõi uuteks rahadeks löönud. Ja nii mõnigi „rahaauk" on wististe weel leidmata. Kuid ikkagi on see rahade arw, mida uurimiseks päästa on saadud, otse imestamisewäärt suur. Umbarwates loetakse nende Arabia (niinimetatud Kufi) rahade arwu, mis Wenemaalt ja Läänemere ümbruses olewatest maadest museumidesse on kogutud, wähemalt sajatuhande peale. Kui mõtleme, et wäga mitmed ja suured rahaleiud, mõningad nendest mitme puuda raskused, kaotsi on läinud ning suured hulgad ka weel puutumata maapõues puhkawad, kuhu neid wanasti üsna hunikuna peideti, siis wõib wast oletada, et Idamaa rahasid Arabia kaupmeeste kaudu küll miljonide kaupa Põhjamaale tuli.

Wäga mitmetest päratu suurtest rahaleiudest on weel uuemast ajastgi teateid, mida kaunis usaldada wõib, kuna wanemaaja leidudest alles jäänud sõnumites küll wast palju liialdust leidub. Nimelt otse meie maa naabruses, Pihkwa kubermangus, Lowati jõe kaldal, leidsiwad karjalapsed a. 1802. (ehk 1803.) kaks katlatäit Arabia rahasid. Kuid suurem katal weeres maast wälja wõtmisel jõkke ning osa sellest sisust jäigi wette. Aga ikkagi sai karjaste saagiks terwelt 6—7 puuda rahasid. Suurem osa nendest on ometi eeltähendatud teel laiali läinud ja otsa saanud, ainult mõned on museumides alles, ning nendest on näha, et nad 10. aastasaajal on löödud. — Aastal 1809 (ehk

1810.) leidis üks kalamees Ladoga järwe rannalt, umbes 12 wersta Olhawa jõe suust eemal, ümberkaldunud puujuure alt terwe tündri täie Idamaa hõberahasid. Sellest leiust sai 7 puuda muudele teatawaks ja läks leidja käest ära, aga ikkagi jäi temale niipalju, et ta pärast enda ja oma perekonna mõisa alt lahti osta ning peale selle ka talu omandada wõis. — Muromi linna ligidal leiti maa seest rahawarandus, milles üle 11,000 Kufi raha olnud.

Nagu nendest teadetest selgub, ei ole meie rahwa suus nii rohkelt liikuwad „rahaaugu jutud" sugugi mitte paljalt mõttekujutuse wili, waid nendel on palju laialisem tõealus, kui seda omal ajal Dr. Kreutzwald arwas, kes neid juttusid pea täiesti luulewalda tahtis tõugata, seletades, et „wanal ajal rahwa käes ju õige wähe raha liikumas oli, kust sai see siis nii suurel arwul maa alla?" See ütelus rahwa käes liikuwa raha nappuse kohta on muidugi üleüldiselt õige, aga maksab sellest ajast, mil meie rahwas ju wõõra wõimu all seisis; iseseiswuse ajal oli tal tõesti kaunis rohkelt raha ja metalli-ehteid käes (wiimased tehti otse rahadena, nagu setude juures weel näha), mida ka Läti Hindreku ajaraamat tõendab.

Põhjuseks, miks neid wanu rahasid nii wäga palju maapõuesse peidetud, on muidugi see, et rahade saajad neid esiotsa mingi otstarbe peale panna ei osanud. Nad saiwad oma maa saaduste eest, mida nendel külluses käes oli, müües hulgana raha, kuid sellega ka midagi endale osta ning nõnda seda jälle liikuma panna, nagu nüüd tehtakse, oli nendel harjumata asi; nad hoidsiwad siis rahasid, kui haruldast wara, hoolega alles, ning peitsiwad nad enamasti maa sisse, mis muinasajal ainus kindel hoiupaik oli, nimelt waenuajal (teatawasti sündis raha mahamatmist weel meie ajani). Aga wäga tihti ei saanud raha ärapeitjad enam ise enda wara wälja wõtta, ega ka muudele kätte juhatada, kuna nad sõjas ära tapeti ehk muidu äkki suriwad, wõi jälle enam isegi oma rahaaugu kohta kätte ei leidnud. Ning nii jäiwad rahakihid maapõuesse puhkama.

Seni allesolewatest Kufi rahadest on kõigewanemad 7. aastasaja wiimsel aastakümnel löödud, kõige noorem on (meie

ajaarwu järele) aastast 1012; kõige rohkem on neid aga 9.—10. aastasajast pärit. Iseenesest mõista on aga kauba-ajamine Europa ja Aasia wahel wäga palju wanem. Seda tõendab juba Jordanese teatus tema Gooti-ajaloos, et lõunapoolsed rahwad „Hunugurimaalt" (mis arwatawasti umbes nüüdsel Ida-Wenemaal leidus, wast lõunapoolsel Uralimaal) rohkel arwul metsloomade nahkasid toonud. Et aga Arabia rahad alles 7. aastasajal Põhjamaadele ulatasiwad, selle nähtuse lihtne põhjus on, et neid rahasid enne ei olnudgi, sest „Kufi rahasid" hakati alles siis lööma, kui Mohammedi algatusel Arabiasse kindel riik oli kujunenud, nimelt a. 639, kuid nende wäärtus ja kuju sai alles selle aastasaja lõpul kindlaks. Arabia rahade juures on aga see iseäraline nähtus tähelepandaw, et need üleüldse ainult selle kalifi ajal liikumas ja maksmas oliwad, kes neid lüüa oli laskuud; uus kalif kogus senised rahad kokku ja laskis need ümber lüüa. Nii siis on nende rahade leiul ajamääramiseks wäga suur tähtsus, sest muidugi mõista tõiwad arablased põhjamaadesse ikka otse neid rahasid, mis neil omal siis tarwitada oliwad, ning nõnda sattusiwad „Kufi rahad" wõrdlemisi ainult wähe aega pärast nende löömist sinna kohtadesse, kust neid hiljemini on leitud. Kuna nüüd ka Läänemeremaades ju 7. aastasaja lõpul löödud Kufi rahasid on leitud, siis tuleb küll arwata, et need kohe selle järele ka põhjamaadele ulatasiwad, kui arablased ise neid tarwitama hakkasiwad. Ning see rahade kiire edasijõudmine tunnistab küll kindlalt, et juba sel ajal Aasia- ja Wenemaa rahwaste wahel läbikäimine täies hoos oli.

Weel palju elawamaks läks aga arablaste kaubitsemine ja muu ühendus Põhjamaa rahwastega selle järele, kui nad enne (7. aastasaja keskel) Uus-Persia riigi oliwad kukutanud ning siis pikkade wõitluste tagajärjel ka katsarlaste riigi Wolgajõe alumisel jooksul oma wõimu aluseks heitnud. Selle rahwa kaubanduse keskpaik Ida-Wenemaal oli Bolgari linn (nagu ju eespool öelduud); sinna kogunes suurel määral kaubawara, nii põhjast kui lõunast, kus seda siis wastastiku wahetati. (Omakohast on nüüdne ilmakuulus Nishni-Nowgorodi laat wanaaegse Bolgari kaubanduse pärandus.) Arabia kaupmehed ise ei ulatanud wist

küll mitte Bolgarist kaugemale põhjapoole, aga selle wastu oliwad Bolgari kaupmehed Põhjamaa rahwastega elawas kaubaajamises ja läbikäimises.

Juba oma maadeteadlise asukoha tõttu saiwad küll ka mitmed Põhja-Wenemaal asuwad Soomesugu rahwad selles kaubaajamises osalisteks, — seda enam, et nad sellel ajal arwatawasti slawlastest kõrgemal haridusejärjel seisiwad. Arabia kirjanikud, kelle antud teated mõndapidi ka „Kufi rahade" käimist walgustawad, nimetawadgi mitmeid siitpoolseid rahwaid, keda uurijad Soomesugulisteks on seletanud.

Iseäranis tihti könelewad Arabia maadeteadlased Burtas-nimelisest rahwast, kelle maalt rohkesti mett, waha, nirginahku ja nimelt palju mustarebase nahku saadud (mida sel põhjusel otse „burtaisilisteks" nimetatud.) Neid nahkasid arwatud Idamaa ülemuste juures kõigeparemateks ning neid wiidud Wolgamaadelt koguni Hispaniasse ja Afrikasse. Seda omakohast nähtawasti wõimsat Burtassi-rahwast on mõned uurijad ka Soomesuguliseks pidanud ning burtaslasi wahest praeguse Mordwa rahwa Moksa-suguharuks, wahel jälle tshuwasside ja tsheremisside eeswanemateks arwanud; Burtas-nimi olla ainult Mordwa nimetuse Arabia keelne teisend. Kuid hiljem on õpetlane Smirnow näidanud, et Arabia kirjanikkude teadete järgi burtaslased Wolgast idapool asusiwad ning mitte mordwalased ei wõinud olla, waid üsna erirahwas. Ta peab seda Türgisugu rahwaks, ning see arwamine ongi küll õigem.

Burtasside kõrwal könelewad Arabia kirjanikud (esiti El-Balhi 10. aastasaja algupoolel, pärast tema järele Ibn Haukal, Istahri, Edrisi jne.) ühest teisest bulgarlastega kauplewast rahwast, kelle maast nimelt rohkesti tina ja mustasid sooblinahku saadud. Sellele rahwale annawad nad „Artanija" nimeks, nähtawasti ta pealinna nime järgi, mida Artaks hüüawad. See maa jäänud aga arablastele tundmataks, sest artanlased ei olla kedagi wõõrast oma maale lasknud, waid käinud ise kaubakäikudel mujale, peaasjadega laewadega jõgesid mööda. Sellegi rahwa sugu kohta on õige mitmesuguseid arwamisi awaldatud. Mõningad on mõelnud, et nüüdne mordwalaste Ersa-suguharu

(hõimkond) artanlaste järeltulija on; Arta linn ise olnud seesama, mis praegu Arsamas-nime kannab (nüüdses Nishni-Nawgorodi kubermangus. Kuid mõjuwal põhjusel on selle wastu tähendatud, et mordwalased ometi tõenäitlikult üsna bulgarlaste ligidal asusiwad ning siis arablastele mitte nõnda tundmata ei wõinud olla, kui artanlastest öeldakse; ka ei ole mordwalaste maal sugugi tinalademeid. Sellepärast arwab õpetlaue Hwolson, et arablaste „artanlased" wististi Soomesuguline wana Perma rahwas on olnud (skandinawlaste Biarmia, oma keeli wahest Peramaa rahwas), ning et ta nimi õieti wanas kujus Biarmanija peaks olema. Sest permalastel oliwad teatawasti Urali mägedes suured tinakaewandused. Seda arwamist toetab põhjus, et permalased, kes muinasajal terwel Põhja-Wenemaal kõigeagaram kaupleja-rahwas oli, kahtlemata ka bulgarlastega kauba-ühenduses seisiwad, ning nõnda ei wõinud nad ka arablastele mitte tundmata olla, kuna need ometi kaugematestgi ja wähemtähtsatest Põhja-Wenemaa rahwastest kõneleda teawad. Et aga Perma nime nende juures muidu ette ei tule, siis peab küll arwama, et otse permalased nende „artanlased" ongi. Kõned permalaste tooruseſt ja wõõraste-wihkamisest on aga nähtawasti bulgarlaste luiskamine, kes sellega lõunapoolseid wõõraid takistada tahtsiwad, et nad ise permalaste juurde ei läheks, waid sealne tulus kaubaajamine üksi nende ainuõiguseks jääks.

Kirjeldatud Wolga-rahwaste kaubaajamine Ees-Aasiaga, milles arwatawasti ka mordwalased ja isegi ugrilased osalisteks oliwad, kuigi neid otsekohe ei nimetata, ulatas siis teisele poole Wolga-jõge mööda, Muroma, Merja ja Wessi rahwaste maade kaudu, üsna Läänemereni. Küll ei nimeta arablaste kirjad neid rahwaid mitte kõiki, aga Nestori kirjelduse järele asusiwad nad nõnda üksteise kõrwal, et nemad tähendatud kaubateest kõrwal seista ei wõinud. Kuid seda öeldakse otsekohe, et bulgarlased „Wisu" nimelise rahwa juures kauplemas käinud, kus nad oma kauba wastu kobrase-, soobli- ja orawanahkasid olla wahetanud, ning see rahwas ei wõinud uurijate arwates muu olla kui Nestori aegne „Wessi" rahwas Walgejärwe maadel.

Kuna nüüd üks kaubatee Ees-Asiast Läänemereni idapoolt Wolga jõekonna kaudu käis, oli aga ka teine tubli kaubatee läänepool Mustamere äärsetelt maadelt Läänemere rannale tarwituſel. Ning ſellel teel kauba-ajajad oliwad, enda ſündſa aſukoha mõjul, põhjapoolſed Slawi hõimkonnad, ſlowenid ja kriwitſhid. Need wõtſiwad küll ka idapoolſeſtgi kauba-ajamiſeſt oſa. Kaspia merelt mindi eſiti ka Wolga, päraſt aga Sheksna jõge kaudu Walgejärwele weſſide maale. Ning ſiit ei olnud enam kauge tee Wolga jõe ülemiſt jookſu mööda Ilmajärwe wetele jõuda; niiſama hõlpſalt wõidi ſiit Wäinajõe allikatele ſaada ja ſealt merele. Hoopis ſuurem ſlawlaste kaubatee käis aga Mustamere rannamaadelt Dnepperi jõge kaudu põhjapoole. Selle jõe allikatelt mindi ſiis tükk teed maad mööda Wäinajõeni ning ſõideti ſiis ſelle kaudu nüüdſeſſe Riia lahte, ehk pöörati jälle Lowati jõele ning ſelle kaudu jõuti Ilmajärwele. Siit aga oli juba lai laewatee Olhawa jõge, Ladoga (Neewa) järwe ja Neewa jõge kaudu Soomelaheni lahti.*)

Nimelt Nowgorodi maadeteadusline ſeiſukoht oli niiſugune, et ſee olude mõjul iſeeneſeſt läänepoolſe kaubatee keſkkohaks ſai, nagu ſeda Bolgari linn idapoolſel teel oli. Nowgorodi kauplemine põhja- ja läänepoole pidi aga ſiis küll Soomeſugu rahwaste kaudu ſündima, kelle käes ſeekord alles terwe Ladoga ja Neewa ümbruskond ning ligemad Läänemere rannad ſeiſiwad. Nõnda oliwad ſiis põhjapoolſetel Slawi- ja läänepoolſetel Soomeſugu

*) Selleaegſeid Wenemaa käiguteeſid kirjeldab Nestor nõnda: „бѣ путь изъ Варягъ въ Греки и изъ Грекъ по Днѣпру, и верхъ Днѣпра волокъ до Ловоти, (и) по Ловоти внити въ Илмерь озеро великое, из негоже озера потечеть Волховъ и вътечеть въ озеро великое Нево, (и) того озера внидеть устье в море Варяжьское — —. Днѣпръ бо потече ис Волковьскаго лѣса, и потечеть на полъдне, а Двина ис тогоже лѣса потечеть, а идеть на полунощье и внидеть въ море Варяжьское; ис того же лѣса потече Волга на въстокъ —. Тѣмже и из Руси можеть ити в Болгары и въ Хвалисы, (и) на въстокъ доити въ жребий Симовъ, а по Двинѣ в Варяги — —. *Лавр. Л.*, ст. 6; *E. Bonnell*, Chronographie, Comm. pg. 3. 4; *П. Савельевъ.* ст. CLII—LIV. (Wäljawõte Snellmani raamatuſt.)

rahwastel ühised kaubanduse-tulud, mida nendel waja oli ühes kaitsta ja kosutada, sest kauplemine wõis ju ainult siis korralikult sündida, kui selle julge-oleku eest omajagu hoolitsetud oli. Ning sellel põhjusel sigis otse nagu iseenesest nende rahwaste juures omawaheline läbikäimine ja ka mingisugune algupäraline ühistegewus. Slawi rahwastele oli nõrkemata nõudmine, et nad soomlastega sõpruses oleks, sest merele wõiswad nad siis ainult soomlaste kaudu pääseda. Tähelepandaw on, et wenekeelsed wanemad wee-sõiduriistade nimed laenusõnad on, millest tunnub, et Slawi rahwastel wanemal ajal mingit merelkäiku ei olnud. (Lodja nimi on küll algupäraline Slawikeelne sõna, aga see on esiti ainult wäikest jõepaati tähendanud, nagu Leedukeeles ka nüüdgi. Laewa nimetus tuleb „lojwa" kujus Nowgorodi ajaraamatutes tihti ette — esiti 1143.).

Nii oli siis Kesk- ja Põhja-Wenemaal juba keskaja algul kaks laia rahwastesalka olemas, keda ühised kaubanduse-tulud üksteisega tutwustaswad ja otse olude sunnil omajagu ühistegewusele saatswad. Idapool oli keskkohaks Bolgari, mille ümber keskmise ja alama Wolga jõekonna rahwad end koondaswad. Läänepool jälle tõmbas ühine kauba-ajamine siitpoolsete Slawi- ja Soomesugu rahwaste liikumise Nowgorodisse kokku. Aga mõlema kaubanduse-käigu juures oli Soomesugu rahwaste osawõtmine õieti tähelepandaw. Nende maade kaudu ulataswad idamaade kaubad läänemaadesse ning ainult nemad suutswad juba sellel ajal ka merel liikuda, kuna kõik muud rahwad ainult maad mööda ehk jõgedel käiswad. Seda meelde tuletades on koguni loomulik, et Skandinawia ja Daani muinasjuttudes juba ammu enne Wene riigi asutamist nende rahwaste käikudest ka Läänemere teisel pool olewatesse maadesse kõneldakse.

Mõjuwaid jälgi weel meie ajani on arablaste siitpoolsest kauba-ajamisest need rohked rahaleiud alles jätnud, mis ka Läänemere äärsetes maades ajajooksul ilmsiks on tulnud. Ka siinpool on küll suurem osa leitud rahadest kullasseppade sulatuspotti läinud ehk muidu otsa saanud ning ainult wäike osa on alles hoitud.

Täitsa wõimata on, kõigi nende rahaleiude kohta täielist kirjelduſt anda, ſest teated ſelleks on puuduliſed ning wäga mitmed ſuured leiud, milles kuulu järele rahaſid ſadade kaupa olnud, on üsna ehk ometi ſuuremalt jaolt kaduma läinud. „Õpetatud Eesti Seltsi“ aruannete järele oli 1842. aastani Läänemeremaades 39 Arabia raha leitud, mis enne Wene riigi aſutamiſt, aastal 738—861, on löödud; need on 18 kalifi walitſuſe aegſed. Pärastiſe aja rahaſid, kuni aastani 1011, oli 103 tükki teada, mis 28 kalifi walitſuſe ajaſt pärit on. Hiljemini aga on neid weel ſuurel hulgal leitud, ning palju rahaſid on ju ka meie kodumaa piirideſt wäljaspool muſeumides. Nendeſt rahadeſt, mille iga teada, on umbes kümmekond kahekſandaſt, 30 ühekſandaſt, umbes 70 kümmendaſt aastaſajaſt; järgnewaſt ajaſt on ainult mõningad.

Kohtadeſt, kus neid rahaſid leitud, olgu ainult mõned nimetatud. Läänemaal K a r u ſ e kihelkonnas ſaadi 1685 a. ſuur rahakatel kätte, kus aga ſuurem oſa Saksa- ja Anglo-Saksi rahaſid oli, Kufi-rahaſid ainult wähe. A. 1813 kaewati Tallinna ligidalt mitmete hõberiistadega ühes ka Arabia rahaſid maa alt wälja, muiſt nendeſt oliwad aga lõhki aetud. Saksamaal Göttingeni muſeumis on kogu Arabia rahaſid, nendeſt 12 Tallinna ligidalt pärit. Kuuramaal leiti 1796 a. Liibawi ligidalt waſkkatel Arabia rahadega, mille raskus kolm naela oli, ning Grobini lähedalt ſelſamal aastal ſawipoti ſeeſt üle ſaja neidſamu rahaſid; mõni aasta warem Riia ümbruſeſt 36 Arabia raha. Ning pea ſelſamal ajal leiti ka Peterburis Waſili-Oſtrowiſt terwe kogu Arabia rahaſid.

Aga Arabia rahade kõrwal oli ſiin maal ka Ida-Rooma ehk Bizanzi rahaſid liikumas, mis niiſama Idamaa kaupmeeste kaudu ſiia on tulnud. Nendeſt on üks Tartu juureſt leitud (keisri Konstantin VI. aegne, 9. aastaſaja lõpul), kaks Rõnguſt (10. aastaſajal löödud), ning üks Saaremaalt (ka 10. aastaſajaſt).

Need wäheſed teated ei ſuuda muidugi kaugeltgi mitte ſelleaegſe idamaade kaubanduſe ſuuruſt ja tähtſuſt, mis ſellel

Soomesugu rahwaste ajaloo kohta olnud, õieti ja täielt kujutada. Kuid need annawad ometi omajagu tõendust selle kohta, kui wäga ammu juba arablastega kauplemine siin maal käima on saanud ning et see mitu aastasada, ühtelugu ilmapeatamata edasi on kestnud.

Suurem osa Arabia rahasid on hõbedased (Arabia keeli dirhem), waskrahasid (fuls) on hoopis wähem ning kuldrahasid (denar) ainult wähe.

Selle laialise idamaadelt tulewa kauba-ajamise majandusline ja kulturaline tähtsus on iseenesest selge. Kuid ühtlasi oli sellel ka õieti suur ajalooline ja riigiline tähendus ning mõju. Sest selle kaudu tutwustati Põhja-Wenemaa rahwaid wäga suurel mõõdul üksteisega, saadeti nad omawahelisesse läbikäimisesse ja ühendusesse, ning sellega walmines maapind järgnewa aja suurtele sündmustele. Nagu eespool pikemalt kirjeldatud, ei olnud niihästi Soome kui Slawi suguharudel kõnesolewal ajal weel mingisugust riigilist ühiskorraldust olemas; mõlema rahwatõu hõimkonnad elasiwad igaüks oma käe peal, enda wanemate ehk päälikute lõdwa walitsuse all. Niikaua kui olukord rahuline oli ning kauba-ajamine segamata sündida sai, wõis niisugune umbkaudne seisukord hädawaewalt ikka edasi kesta. Aga wäljastpoolt tulewa waenlase wastu ei suutnud niisugune kehwapäraline ühendus sugugi tarwilist kaitset ja tuge anda. On juba nimetatud, et Soome-Slawi suguharud wanemal ajal üksteisega nähtawalt kaunis rahulikult ja leplikult läbi saiwad, waenu ja sõdimist nende wahel wist küll wähe leidus. Asjalugu muutus aga wäga suurelt, kui esimese aastatuhande wiimasel weerandil läänepoolt sõjakas germanismus kõwa hooga rahuliste Soome-Slaawi rahwasugude wastu põrkas. Kuid otse see asjaolu andis wäga tugewa tõuke nende rahwaste riigilisele arenemisele. Sest ühine hädaoht ja ühine tarwidus, enda kaubanduse-tulusid kaitsta, sundisiwad neid rahwaid ligemalt kokku liituma ning wiimati 9. aastasaja keskel mõjuwaks riigiliseks ühisuseks kokku heitma, mille tagajärjeks siis uue tähtsa riigi tekkimine oli. Korraldatud ühiskondlise olukorra tarwidus sai nendele rahwastele wälimiste olude sunnil nüüd nõrkemata nõudmiseks ja sel-

lepärast omandasiwad nad otse oma endistelt waenlastelt need kõwema riigilise ja enam arenenud ühiselulise olukorra kujud, mida nad seni iseenestele luua ei suutnud. Peeter Suure aegne nähtus, millest ta ise lausus: „Rootslased peksawad meid küll, aga õpetawad ka," oli ainult selle sündmuse kordamine, mis juba ligi tuhat aastat warem ligikaudu sellelsamal maapinnal oli ilmunud, mis Põhja-sõja näitelawaks oli. Ajalugu armastab ju kordamist, kuigi wälimised asjaolud ja tegelased selle juures muidugi uued on.

IV. Weneriigi rajamise lugu.

Siitsaadik waatlesime Põhja-Europa maade ja nende rahwaste läbikäimist ja kokkupuutumist idapoolsete maadega, ning nägime, et see ühendus põline wana on. Aga wast küll weel wanem on läänepoolne, Skandinawia maade, iseäranis Rootsimaa, ja Ida-Europas asuwate Soome-Slawi rahwaste waheline kokkupuutumine. Juba wanema raua-aja järgul, nii siis kristlise aastaarwu esimestel aastasadadel, on nähtawasti Soomelahe rannamaadel skandinawlaste asundused olnud, sest siin kannawad nimetatud ajajärgust alles jäänud sõjariistad ja tarbenõud otse sedasama laadi kui Rootsist leitud tolleaegsed asjad. Ning selsamal ajal on skandinawlaste (Germani) keel suurelt Soomesugu rahwaste keelte peale mõjunud, kuna ju otse nende naabruses, hiljemalt wast nendega segi, suuremõjuline Germanisugu rahwas asus (gootlased). Selle wõim siinpool maades tõusis wana-aja lõpul tähtsa kuninga Hermanariki ajal oma tipule, aga kohe selle järele lahkusiwadgi gootlased Läänemeremaadelt. Wististi jäi ometi muist nendest weel asunikkude moel Soomesugu rahwaste wahele, ehk ometi nende otsekohesesse naabrusesse elama. Otse loomulik on siis, et nemad, ammust saadik ju kauplemises harjunud, ka edaspidi elawat kaubaühendust Läänemere ida- ja läänepoolsete maade wahel jalul hoidsiwad ja oma Skandinawia sugulasi swealasi selleks kaasa tõmbasiwad. Nendest teatab juba Jordanes, et nad „lugemata rahwaste kaudu“ oma ilu-poolest kuulsaid mustasid nahkasid roomlastele on saatnud. Kust maalt need nahad toodi, ei öelda, aga wõimata ei ole, et Skandinawia kaupmehed neid

otse nüüdse Põhja-Wenemaa rahwastelt kogusiwad ning Kesk-Europa rahwaste kaudu seda kallist kaupa Wahemere maadele toimetasiwad. Kui asi nõnda on, siis oliwad Skandinawia elanikud juba Jordanese ajal, ehk wast wareminigi, ka selles laialises kauba-ajamises osaliseks, mis Wenemaa rahwastel omawahel käimas oli. Ometi on arwata, et nad esiotsa aga Läänemere rannamaadel olewate Soomesugu rahwastega kokku puutusiwad, ning weel mitte kaugemale sisemaale ei ulatanud. Aga wõrdlemisi aegsasti näib juba ka nüüdne Kesk-Wenemaa pind Skandinawia kaupmeeste agaruse ees awanema. Sest muistse-aja moel seltsis kaupmehe kõrwale, nimelt weel sõjakate skandinawlaste juures, ka sõjalane, ning tegi omale seal mõõgaga teed, kus kaupleja mahe keel ja ilus metall mitte küllalt ei mõjunud. Otse selsamal ajal ärkas ju skandinawlaste juures iseäranis kange rändamise- ja sõjakäigu tuhin — algas nende ilmakuulus „wiikingite ajajärk."

Umbes 8. aastasaja algusest saadik hakkasiwad ikka suuremad salgad Skandinawiast „Ida-teele" (Austrwegr) minema, esiti küll kaubawõitu ja sõjasaaki saama, pärast aga ka sealpool püsiwat asupaika otsima. Kust paigast need „ida-käijad" tuliwad, tunnistab selgelt see nähtus, et hiljemini nüüdsel Wenemaal ettetulewad Skandinawia nimed (mida enamasti sealsed wõimupidajad kandsiwad) suuremalt jaolt niisugused on, mis nimelt Rootsimaa Gootisugu rahwa maakondades: Uplannis, Södermanlannis ja Ida-Göötamaal, tarwitusel oliwad. Neid läänepoolt ülemere tulewaid rändajaid hakkasiwad Soomesugu rahwad (nimelt ka eestlased) siin R o o t s i nimega hüüdma; see nimetus tuleb wanast Põhja-Germani keele sõnast Rothsmen, ja tähendab „sõudjad mehed" (Rootsikeeles weel nüüdgi rother*), Saksakeeles Ruderer).

*) Õpetlase Thomseni seletuse järgi olnud see nimi õieti algusliselt „rolpsman" ehk „rolps-karla", ja tähendanud neid sõjamehi, kes idapoolsel Rootsimaal, mere ääres asudes, sõja-ajal laewadega wälja minema pidiwad. Kui need siis Läänemerest idapoole tuliwad, nimetanud nad end siingi oma ameti järele enda keeli „laewameesteks", ning Soomesugu rahwad kujutanud siis „rolps" ehk „roths" nimetusest „Rootsi" nime, mis hiljem nende kaudu slawlaste kätte ja kaugemalegi läks, kuid hästi muudetud kujul.

Aga juba 9. aastasajal oli Skandinawia kaupmeeste üleüldiseks nimetuseks, ka slawlaste ja idamaade rahwaste juures, seesama sõna. Et see nimetus õige waraselt nii kaugele idapoole oli ulatanud, tunnistab selgelt, et ka skandinawlasi endid juba siis sealpool tundma oli saadud.

Aga see germanlaste „idasse tungimine" ning nende kokkupuutumine idapoolsete rahwastega ei ole iseenesest midagi muud, kui selle eel käinud tulusa kauba-ajamise tagajärg, kuna küll hiljem kaubatulu otsimise juurde ka saagi-isu ja auhimu liitus. See asjalugu selgub hästi küll nendest teatustest, mida Nestor Weneriigi asutamiseloost annab, ning mida niihästi greeklaste kui arablaste kirjanikkude teatused oma poolt kinnitawad.

Nestor ise nimetab oma kirjeldust, mis kõigi Weneriigi algusloo sündmuste kohta otse kui alusmüüriks on saanud, „jutustuseks möödaläinud aastatest." Oma aja-arwamise alguseks on ta Greeka (Bizanzi) keisri Theophilose poja Michael III. walitsuse alguse wõtnud*), mis meie praeguse ajaarwu järele a. 852 (p. Kr.), aga sellel ajal Greeka riigis ja pärast ka Wene maal makswa ajaarwamise järgi („maailma loomisest saadik") a. 6360 sündis. Sellest ajast peale hakkab ta Wenemaa sündmusi lugema, ühtlasi aga ikka ka Greeka ajaarwamist nimetades. Nimetatud aastast hakates arwab ta, kui palju aastaid teise Wenemaa würsti Olegi walitsuse ajani mööda oli läinud, kui palju Igorini jne. Kirjutuse algusel lausub ta:

„A. 6360, Mihaeli walitsuse algusel, nimetati Wenemaad (Russ) kõige esiti.**) Sellest teame meie; sest selle walitseja ajal tuliwad russid Bizanzi (Konstantinopoli), nagu sellest kirjutatud on Greeka ajaraamatutes;***) sellega tahame meie siis ka algust teha ja oma ajaarwamist alustada."

*) Michael III. sai küll ju oma isa surma järele (20 jaan. 842.) keisri nime kandjaks, aga oli siis alles nelja aastane; nii siis seab Nestor tõenäitlikult ta walitsuse alguse alles 852. a. peale, mil keiser ise walitsusest tegelikult osa wõtm ahakkas.

**) Начался прозывати Русская земля.

***) Якое пишется въ лѣтописаньи Гречьстѣмъ.

Ning selle järele teatab Nestor:

„A. 6367*) tuliwad mere tagant warjägid ning nõudsiwad maksu tshudidelt ja slowenidelt, merjalastelt, wessidelt ja kriwitshidelt.“ Katsarlased jälle pidanud lõunapool olewaid Slawi rahwaid maksu all. — Siis jatkab tema:

„A. 6370.**) Siitmaa rahwad ajasiwad warjagid mere taha, ega andnud neile enam maksu, waid hakkasiwad iseennast walitsema. Ja neil ei olnud õigust (kohtupidamist), üks suguharu tõusis teise wastu ja nende wahel oli riid ja waen; ja nad hakkasiwad üksteisega sõda pidama. Ja siis ütlesiwad üksteisele tshudid, slowenid, merjalased, wessid ja kriwitshid: Eks otsigem omale würst, kes meie üle walitseb ja õigust mööda kohut mõistab. . . Ja nad läksiwad üle mere Warjagimaale, russide juurde, sest nõnda kutsutakse neid warjagisid russideks, niisama kui teisi kutsutakse swealasteks, teisi norralasteks, teisi anglilasteks, teisi gootlasteks.***) Ja tshudid, slowenid, kriwitshid ja wessid ütlesiwad russidele: Meie maa on suur ja rikas (wiljakas), aga korda ei ole seal mitte; tulge sinna meid walitsema ja olge meile würstideks. Ja siis waliti kolm wenda wälja oma seltsimeestega; need wõtsiwad kõik russid endaga ligi ja tuliwad. Wanem Rurik asus Nowgorodi, teine Sineus Walgejärwele, aga kolmas Truwor Isborskisse. Nende järele sai Russimaa omale nime, nõnda Nowgorod. Nowgorodi warjagisugulised mehed on nii siia saanud; enne seda oliwad nad (nowgorodlased) slowenid. Kahe aasta pärast suri Sineus ja ta wend Truwor ja Rurik wõttis (nende) walitsuse oma kätte ja andis oma meestele linnad, ühele Polotski, teisele Rostowi, kolmandale Walgejärwe. Nendesse linnadesse on warjagid asuma tulnud, aga waremad elanikud oliwad Nowgorodis slowenid, Polotskis kriwitshid, Walgejärwel wessid, Muromas muromlased. Kõiki neid (rahwaid) walitses Rurik.“

---

*) Meie ajaarwu järele 859.

**) A. 862.

***) — — „идоша за море къ Варягамъ, к Руси, сице бо тіи звахуся Варязи Русь, яко се друзии зовутся Свие, друзии же Урмане, Анъгляне, друзіи Гъте, тако и си“.

Nõnda käiwad Nestori ajaraamatus alles seisnud pärastise suure maailma-riigi alguse teated, selle „sünnisõnad". Wähe on ajaloolisi küsimusi, mis nii palju mõtete lahkuminemiseks põhjust on andnud, ning õpetlaste seas nii palju waidlust sigitanud, kui nende sõnade seletamine.*) Ja ometi on Nestori kirjeldus iseenesest üsna selge ning awaldab ainult lihtsat ajaloolist tõe-asja, mis waremate aegade ja olude loomulik tagajärg oli ning wäga hästi ka järgnewa aja ajalooliste teadetega kokku sünnib, kui seda aga rahulikult ja erapooletult waadelda suudetakse.

Wiimastel aastakümnetel on tähtsad õpetlased Kunik ja Thomsen oma tähtsate toodetega**) nii-nimetatud „Warjagi küsimuse" ära otsustanud ning selle juures põhjalikult näidanud, et Nestori jutustuses mingit tähtsamat asja ettetoodud ei ole, mis ajaloolise tõe wastu käib, muud kui mõned eksilised ajaarwud ja mõningad luulelisest mõttekujutusest tekitatud wäikesed kõrwal-asjad leiduwad seal. Enne aga kui oma seletuses edasi läheme, on waja kahest ju eelpool nimetatud rahwanimest kõneleda, nimelt russidest ja warjagidest.

„Russ" nimelist rahwast, kellele Nestor Wene riigi asutamise loos nii tähtsa koha annab ning kelle sugu pärast wägu palju on waieldud, nimetatakse ajaloo allikates kõige enne a. 839, nimelt Prantsusemaa piiskopi Prudentiuse kirjutuses, aga Rhos kujul, ning tähendatakse selle nimega Skandinawia swealasi (pärastiste rootslaste esiwanemaid), nagu see muust kirjelduse-käigust selgub. Greeka kirjanikkude juures 9. ja 10. aastasajal ettetulew Ros***) nimetus käib niisamuti skandinawlaste

*) Ka 1911 a. Nowgorodis peetud arheologia-kongressil waieldi selle küsimuse üle palju. Tuntud Wene ajaloolane Ilowaiski püüdis kõigiti Nestori ajaraamatu teateid tühjaks teha ja seletada, et Wene riigi asutus slawlaste eneste seast on siginenud. Aga täie rõhuga kaitses professor Wagaljei Nestori teadete tõde.

**) E. Kunik, Die Berufung der Schwedischen Rodsen — V. Thomsen, Ryska rikets grundläggning.

***) Wahel τῶν Ῥῶς, s. o. harimatad (barbar) russid.

kohta, sest nõndasama kutsutakse ka selsamal ajal Lõuna-Europasse ilmunud Skandinawia normanlasi. Ja otse sellessamas tähenduses tarwitawad ka Arabia kirjanikud Rus nime. Nii siis tähendawad kõik wanemad kirjalised mälestused selle poole, et russid Skandinawiast pärit on. Ning ka need mälestused, mis Wenemaad puutuwates wanemates ajaloo-teadetes sellest rahwast alles on seisnud, tõendawad selgelt, et Nestor sellega aiuult kindla ajaloolise tõe-asja on awaldanud, kui ta Wene riigi põhjendajaid Skandinawiast põlwenewat ütleb. Tähelepandaw on see asjalugu, et Dnepperijõe koskede nimesid, mille nimekirja Greeka keiser („purpuris sündinud") Konstantin VII. a. 960 ümber on awaldanud, kõiki Wana-Skandinawia keele abil seletada wõib.

Weel palju mõjuwama tõenduse selle kohta, et russide kodupaik Skandinawias seisis, annawad Wene riigi algusaja tegelaste nimed, mis terwel esimesel ja osalt teisel aastasajal peatselt kõik tuntawat Skandinawia laadi kannawad. Nendest nimedest seletab Thomsen umbes sada muinas-Skandinawia omadeks, ning wanade runekirjade najal on ta sedagi tõendanud, et need nimed Rootsis Läänemere rannamaadel tarwitusel oliwad (nagu juba eespool öeldud on). — Kõigi nende asjade põhjusel tuleb küll kindlasti arwata, et russid oma rahwuse poolest skandinawlased oliwad — ligemalt määratud, Skandinawia idapoolsel rannamaal Soomelahe kohal asuwad elanikud, nii siis nüüdses nimetuses rootslased.

Rohkeid raskusi teeb küll nende n i m e seletamine, sest skandinawlaste seas ei olnud kunagi ühtegi Russi suguharu nimelist. Aga see nimetus ei olegi ka Skandinawias tekkinud, waid (nagu ju eespool nägime) teinepool Läänemerd, esiti Soomesugu rahwaste suus. Russi-nimetus on ainult R o o t s i nime teisend, millega need rahwad oma läänepoolseid meretaguseid naabrisid, skandinawlasi, nimetama hakkasiwad, kes kõigepealt nende juurde tuliwad. Ning nende järele wõtsiwad siis ka Slawi rahwad sellesama nimetuse skandinawlaste kohta üleüldiselt tarwitusele. Wenemaal oli see nimetus esiti küll ainult „üle mere" tulnud walitsewa rahwakihi nimeks, aga aegamööda, kui see kiht muu

rahwaga üsna ühte sulas, omandas terwe rahwas selle oma nimeks, ning see sai siis ka mujal ta kohta maksma — Greekamaal, idamaadel, Saksamaal, wiimati koguni Skandinawias eneses, aga seal päris wastupidises tähenduses. Sest germanlased nagu muudgi hakkasiwad seda nimetust otse pärastise Wene riigi ja ta rahwa kohta tarwitama, kes nendele nüüd kangeks wastaseks kaswas, ning nõnda saigi Wenemaa omale seal nimetuse Russland (Rootsis Rysland), nagu see nüüdgi weel on. Rootslaste mõjul hüüdsiwad siis hiljem soomlasedgi wenelasi „rüssädeks".

Teine keerulise tähendusega nimetus on warjagid (варяги), mida Nestor küll otse selgesti Skandinawia elanikkude ühisnimena tarwitab, öeldes, et russid, swealased (rootslased), norralased, anglilased (kas Inglisemaa elanikud ehk wast Shleswigimaa anglid, mis tõenäitlikum on) ja gootlased (wististi küll Rootsi Göötamaa elanikud) kõik Warjagi rahwa osad olla olnud. Seesama nimetus tuleb otse selsamal ajal kui Nestor kirjutas, ka Greeka (Bizanzi) ajaraamatutes ette, seal „waraggoi"*) kujus, aga nõnda nimetati seal iseäralist keisrite ihukaitsewäe salka Konstantinopolis, milles peaasjalikult skandinawlased oliwad (esimest korda kirjas leidub see nimetus a. 1034). On arwatud, et selle nimega üleüldse germanlastest kogutud palgasõjalasi nimetati, enne skandinawlasi juba gootlasi. Aga Thomsen on paljude ajalooliste tõenduste najal näidanud, et idamaadel selle nimega algusliselt mitte sõjalasi ei tähendatud, waid et see nimetus 11. aastasajal ainult üleüldiselt senise „Russi" nimetuse asemele astus, mis sellestsaadik ära kadunud on, ning nõnda sellega üleüldiselt kõiki skandinawlasi tähendati, ligemalt küll rootslasi. Alles hiljemini sai see ka Põhja-Europast kogutud sõjalaste nimetuseks. Ka arablaste kirjanikkude juures tarwitatud Warank-nimel on niisama ainult rahwateadline tähendus. Skandinawlastele enestele ei olnud Warjagi nimetus küll mitte nii wõõras kui Russi nimi, waid sealgi tarwitati nimetust waeringjar (ainsuses waeringi), aga enamasti ikka üksi nende suguwendade kohta, kes Greeka sõjawäes palgalistena teenisiwad,

*) βάραγγοι

niisama kui greeklaste juuresgi tehti. See nimetus oli siis pooleldi wõõras, oma algpära poolest aga selgesti Skandinawia oma, millest küll oletama peab, et ka „Warjagi“ nimi Skandinawiast wäljaspool on tekkinud, aga Germani rahwaste eneste juures. Wististe on õpetlasel Thomsenil sellesgi asjas täis õigus, kui ta seletab, et Warjagi nimi muinas-Skandinawia sõnast waer (mitmuses waerar) tuleb, mis „truuduse kinnitust“ tähendab. Sellest saadi siis sõnakuju waering, mis üleüldiselt „kaitsealust“ ehk „warjul, julgel kohal olijat“ tähendas. Wististi tekkis see nimetus esiti Läänemerest idapoole asunud skandinawlaste juures, kes sellega oma kodumaale „julgele kohale“ jäänud suguwendasid nimetasiwad, kõige pealt aga neid Rootsimaa elanikkusid, kes nende maadel liikusiwad. Nii siis tähendab juba nimi seda paremat, julgemat seisukohta, mis nendel wõõrastel oma Wenemaal asuwate sugulaste juures oli, ja seda kinnitawad ka muud asjaolud. Wenemaal tuli see nimetus arwatawasti selsamal ajal tarwitusele, kui siin russide walitsus algas. Hiljemini omandasiwad slawlased sellesama nimetuse endalegi ning hakkasiwad seda siis kõigi Skandinawia rahwaste kohta ühisnimena tarwitama, kust „warjagid“ kodu oliwad, nimelt aga rootslaste (swealaste) kohta. Ning otse niisamuti teeb seda siis ka Nestor; tema ajal oli see nimetus nähtawalt slawlaste juures ju täitsa kodunenud. Wenemaalt läks see nimetus siis Greekasse ja idamaadele*) ning tõrjus seal wanema Russinime pea üsna kõrwale, sest see nimi jäi nüüd ju Slawi rahwaste omaks, kelle sekka ka endised russid ära kadunud oliwad. Hiljemini sai see nimetus aga sõjalaste tähenduses ka Skandinawias eneses tuntawaks, — arwatawasti nende warjaglaste kaudu, kes Greekast oma sõjateenistuse-aja lõpul kodumaale tagasi tuliwad.

See asjalugu on õige huwitaw näitus selle kohta, kuda rahwaste nimetused ajajooksul wäga suurelt muutuwad ning tihti otse wastupidise tähenduse saawad, kui nendel algusel olnud.

*) Ka „Warjagimaa“ poolne meri, meie Läänemeri, sai sellesama nime: Wenelaste juures „варяжкое море“, arablastel „Bahr Warank“ — nii Warjagimeri.

Uuema aja hoolas uurimine on siis, nagu nägime, kindlalt ära näidanud, et nii hästi russide kui warjagide nimetused Läänemerest idapool on tekkinud, aga oma algjuure poolest Skandinawiast kodu on, nagu nende kandjad rahwadgi, kuigi hiljemini esimene täiesti ja teine suuremalt jaolt oma algupäralise tähenduse ära kaotas, mis muidugi Wenemaa ajalooliste olude arenemise mõjul sündis.

V. Nestori teatuste sisu ja koor; nende tõsine wäärtus.

Et Nestori ajaraamatus antud ajamäärused mitte õiged olla ei wõi, on juba eelpool nimetatud, sest seda tunnukse otse kohe, kui tema „kronologiat" arwustawa pilguga waatleme. Warjagide „mere tagant" tulek ja siitpoolsetelt mitmetelt laiali ja eraldi asuwatelt rahwastelt maksu wõtmine, keda ometi igaühte waja oli enne sõnakuulmisele sundida; niisamuti maksunõudjate wälja peletamine; siis jälle esiteks sisemised tülid ja sõjadgi siinpoolsete rahwaste wahel, selle järgi aga ühis-ettewõtteks kokku leppimine; ära aetud warjaglaste tagasi kutsumine ning kolme walitseja seadmine wõõramaa eri-osadesse — need kõik on nii wäga suured ja tähtsad sündmused, et need ka meiegi põlwel, auru- ja elektri-ajajärgul, kus küll wäga ruttu elatakse, ainult waewalt kolme aasta jooksul üksteise järgi käia wõiksiwad. Et see aga 9. aastasajal nõnda oleks wõinud olla, kus ometi siinpoolsete rahwaste juures ühiseluline olukord alles oma alg-astmel seisis, mil kõik asjad wäga aegamööda käisiwad, on küll wõimata mõelda. Waid kahtlemata pidi igaühe Nestori nimetatud sündmuse wahel pikem aeg olema, kui tema ütleb. „Petseri munk" kirjeldas aga neid sündmusi pool-kolmatsada aastat hiljem ning selle juures ei olnud temal, wähemalt wanema aja kohta, küll wististi muid allikaid saadawal, kui omaaegse rahwapõlwe suusõnalised jutud (traditision). Kas temal ka wast mingisuguseid kodumaalisi kirjalisi mälestusi

saadawal on olnud, ei ütle ta (waewalt leidus neid), waid nimetab aga nagu möödaminnes „Greeka ajaraamatuid.“ Kuid nendest ei wõinud ta ju oma kodumaa wanema aja kohta mingit teadmist saada, kuna greeklastel enne siitpoolsete rahwastega ühtegi kokkupuutumist ei olnud, kui 9. aastasaja keskel, mil russid ju Mustamere äärde ilmusiwad. Kuna aga Nestoril soow oli, oma ajaraamatule täielikkuse kuju anda, seadis ta sinna sündmuste kohta ka kindlad aasta-arwud. Aga wana aja juures oli sündmuste kindlaks määramine üliraske, sest suusõnaline jutustus ei hooli ajamääramisest palju, waid heidab tihti sündmused segi. Sellel põhjusel on siis ajaraamatu kirjutaja end kimbatusest, mis temale wanemate sündmuste aja õige äramääramine tekitas, lihtsalt sellega pääftnud, et ta kõige selle, mida ta Wenemaa sisemistest oludest enne Ruriki aega teadis, ainult k a h e aasta-arwu peale koondas (859. ja 862.) Sellest ajast peale on aga tema aja-äramääramised hoopis kindlamal alusel, mis wäga arusaadaw on, sest nähtawasti wõis ta nüüd end Greeka ajaraamatute peale toetada.

Aga kuigi meie Nestori antud ajamäärawaid teateid Weneriigi algusloo kohta usaldada ei tohi, ei riku see kahtlane k o o r ometi tema kirjelduse s i s u tõde mitte. Waid see jutustus, mida ta Weneriigi põhjendamisest oma ajaraamatusse kirjutas, annab ajaloole wäga tähtsaid toepunktisid selle kohta, mil moel Läänemerest idapool olewate Soome- ja Slawisugu rahwaste juures riigiline korraldus alguse sai. Nestori kirjelduse „warjagid“ — seda nimetust tarwitas ta muidugi omaaegses laialises tähenduses — ei olnud keegi muud kui, need Germanisugu, peaasjalikult rootsimaalised, kauplejad ja osalt ka asunikud, kes kahtlemata juba ammu enne neid aegasid, millest Nestor kõneleb, Läänemerest idapoolsetel maadel liikunud ja osalt siia end juba ka pesitanud oliwad. Need — Soomesugu rahwaste juures „Rootsi“ nimelised — rändajad, saiwad oma kaubareisidel Sise-Wenemaa oludega nähtawalt ju õieti wara tuttawaks. Ajaloos hakatakse neid küll alles, nagu kuulsime, 9. aastasaja keskel nimetama, nii siis ainult wähe aega enne Weneriigi rajamist, aga siis ilmuwadgi nad juba õieti suure wõimulisena ning

näiwad siinpool kaunis kodunenud olema, kuna nad koguni Konstantinopolini tungida usaldasiwad. Hiljema aja nähtuste najal wõime otsustada, et nad siinpool, niisamuti kui Lääne-Europas nende suguwennad, peaasjalikult weeteedel liikusiwad. Oma kergete ja õhukeses wees käiwate laewadega sõitsiwad nad Soomelahest Neewajõge mööda Ladogasse, sealt Olhawa jõge kaudu Ilmajärwele, ning siis weel wähemaid jõgesid mööda edasi, kuni wõimalik oli; lõppes aga weetee, siis weeti laewad maad mööda Dnepperi weestikule ning sedamööda sõideti Mustale merele, hiljemini ka üle selle Konstantinopoli alla, millele warjaglased ju waraselt oma keeli nimegi andsiwad: Miklagard (suurmõisa); slawlased hüüdsiwad seda Zarigrad (tsaarilinn). Niisama andsiwad nad slawlaste linnadele oma nimed: Nowgorod oli Holmgard (saarelinn), Kiiew Känugard jne. Nii kaugetel reisidel käimine läbi terwe nüüdse Weneriigi tunnistab ometi selgesti küll, et siinpoolsed rahwad ja nende olud rootslastele (russidele) juba õieti rohkelt tuttawad oliwad.

Aga meil polegi waja ainult oletamise juurde jääda, waid selle kohta on kaunis kindlad kirjalikud teated olemas. Aus munk Nestor awaldab tõsist asjalugu oma õiglases ja kohtlases meeles ise, kuna ta lausa ja selgelt ütleb, et ju „a. 6360," nii siis 10 aastat enne russide walitsejaks kutsumist, Greeka ajaraamatud „Russimaad" nimetasiwad (Русская земля). Edaspidises jutustuses seletab tema, et kuna Rurik Nowgorodis walitses, kaks teist warjaglaste wanemat, Askold ja Dir, lõunapool Kiiewis omale walitsuskonna asutanud, kui enne sealt katsarlased ära oliwad ajanud. Mil ajal see sündis, et ütle ta, aga ühes Greeka ajaraamatus (Chronicon Niconianum) öeldakse, et nad meie ajaarwu järgi a. 859 juba seal on olnud*). Palju rohkem teateid leidub aga warjaglaste warema tegewuse kohta siinpool maades mitmetes Ladina- ja Greeka keelsetes, osalt ka Slawi keelsetes (käsikirjalistes) ajaraamatutes, mida wiimasel ajal õpet-

*) Kiiewi würstid Askold ja Dir, tulnud „enne 6360 aastat" Bizanzi ja warjagid nõudnud slowenitelt, merjalastelt ja kriwitshidelt maksu. Ligem aastaarw selle loo kohta aga puudub.

lased Pogodin, Wostokow ja teised tuttawaks on teinud. Professor Kruse on oma normanlaste ajaraamatus (Chronicon Nortmannorum) terwelt tosina tunnistusi selle sõjakäigu kohta ette toonud, mida russid (Русъ) „a. 6360" Mustamere rannale (nüüdsele Krimmi poolsaarele) olla ette wõtnud, mis siis Greeka (Bizanzi) riigi all seisis. Siin kohal pole wõimalik nendest pikemalt kõneleda, nimetame aga lühidalt, et russide würst Brawalin Kiiewist (teistes teadetes nimetatakse teda aga slowenite würstiks Nowgorodist) tähendatud aastal greeklaste wastu sõtta läinud ning kõige maa ja linnad Hersonist Kertshini ja Suroshini (Sudak) ära häwitanud. Mõnedes „pühade" elulugude (Suroshi püha Stefani, püha Georgiuse ja imetegija Demetriuse) kirjeldustes lisatakse, wana-aja moe järele, sõjaloole ilusaid imetegusid juurde: Kui Brawalini sõjalased püha Sofia kirikus püha Stefani surnukeha ehteid riisuma hakanud, tabanud neid Jumala karistus — Brawalinil pööratud pea ümber ning ta sõjamehed jäänud kui sambana seisma, nii et kätt ega jalga liigutada ei wõinud. Sellest hädast päästnud end russid ainult sellega, et nad kõige riisutud wara tagasi andnud ja kristlastega lepingu teinud; Brawalin lasknud end koguni ristida. Ning sellel ristimise-teatel näibgi põhjust olema, sest ka üks Serbia ajaloo katkend nimetab, et „keisri Michaeli ja Theodora ajal" a. 6360 „russisid ristitud" olla. Weel üks teade ütleb, et „enne Rurikut Nowgorodi slowenid ja russid Tessalonika ja Hersoni wastu sõdimas käinud." Ning Ladina keelses püha Anskariuse eluloos on seegi ära üteldud, kust need Russi sõjasalgad wälja tuliwad, kes juba a. 852 Mustamere maadel mõõka kandsiwad. Selles seisab nimelt, et normanlased (umbes a. 851) „Birka" linna wastu sõtta läinud; et see ettewõte aga äpardas, siis tungisiwad nad kaugemale maale, „Slawimaa otsa" (in finibus Slavorum). Arwatawasti läksiwad normanlased nii siis esiti Nowgorodi maale, järgnewal aastal aga oma harjunud moel edasi Lõuna-Wenemaale, wõidukäigule ja sõjasaagile.

Arabia kirjanikkudelt saame koguni seda teada, et russid õige wara juba ka Wolga- ja Kaspiamere maadele ilmusiwad. Nad olnud Wenemaa jõgesid kaudu elawas kauba-ühenduses Bolgariga

ja idamaadega. Põhja-Wenemaa rahwastelt kogunud nad peaasjalikult nahkasid ning wedanud neid idamaadele ja Wahemere randa, aga ka mõõkasid ja Slawi orjasid nimetatakse russide „kaubakraami“ hulgas. Õige huwitaw on Ibn Rostehi teatus, et russid Bolgaris ja Itilis oma kaupa raha eest müünud, kuna nad nähtawasti Konstantinopolis ja mujal greeklastega enamasti wahetuskaupa ajasiwad. Sellest siis tulebgi, et Skandinawiasse Bizanzi rahasid wõrdlemisi wähe on sattunud (nii ka meie maale), kuna aga Arabia rahasid nimelt ka idapoolsel Rootsimaal päris suurel hulgal on leitud. (Thomsen luges a. 1882 nende arwu üle 23,000 peale.)

Arabia ajaloolaste ja reisijate teatustest, mis siitpoolseid olusid puutuwad, on kõige tähtsam Ibn Chordadbeh kirjutatud „teede ja riikide raamat“, mis ju 9. aastasaja keskel on kirjutatud, nii siis Weneriigi rajamise ajal ehk wahest enne seda, kuna teiste tooded hilisemad on (10. aastasajast). Sellest kuuleme, et russid slawlaste maa kaugematest osadest kobrase- ja rebase nahkasid ning mõõkasid „Rooma merele“ (Mustamerele) toowad, niisama ka Doni jõge mööda katsarite pealinna; sealt sõidawad nad laewadega Kaspiamerele ja lähewad maale „kuhu süda kutsub.“ Wahel weawad oma kaupasid kamelite seljas Bagdadist saadik, kus Slawi kohimehed nendele tõlkideks on.

Nõnda on meil siis päris hulk teateid selle kohta, et juba paarkümmend aastat enne Weneriigi asutamist russid idamaadel ja Mustamere ümbruses laialiselt kaupa ajasiwad, koguni Eufrati äärde ulatasiwad. Niisugune laialine kaubandus ei wõi aga iganes mõnekümne aasta jooksul sigida, waid selleks oli palju pikemat aega waja. Igatahes ulatab russide käimine niiüdsel Wenemaal juba 8. aastasajasse.

Skandinawlaste ammune läbikäimine Läänemerest idapoolsete maadega, ning Greeka ja Arabia kirjanikkude rohked teated nende osawõtmise kohta Põhja- ja Kesk-Wenemaa rahwaste kaubaajamisest omawahel ja idamaadega, mis ju 8. aastasajal täies hoos oli, teewad küll kahtlemata kindlaks, et warjaglaste „üle mere“ tulek ning Soome- ja Slawi rahwaste maksu-alla panek, mille sündmuse Nestor 859. a. peale paigutab, sugugi mitte

sellel ühel aastal ei wõinud sündida, waid et sellesse teatesse pikem ajajärk kokku on wõetud. Arusaadaw on ju, et tulutoow kaubaajamine agaraid germanlasi wägewalt Soome- ja Slawi rahwaste maadele meelitas ning siin nende mõjule ja wõiduhimule laiad wärawad awas. Esialgul sündis läbikäimine küll wist kõigiti sõbralikult, aga aegamööda wõtsiwad wõõrad, kes end mõõga peale toetama oliwad harjunud, „tugewama õiguse" najal ei ainult kaubanduse juhtimise, waid ka muudes asjades walitsuse oma hooleks. Oma jagu imeliselt tunnub see küll, et need „rootsid" ehk „russid," kelle arw kahtlemata Soome ja Slawi rahwaste kõrwal koguni wähene oli, ometi juba õige waraselt endale juhataja ja käskija seisukoha omandada suutsiwad. Selleks nähtuseks on küll waheſt ka nii mitmed wälimised põhjused mõjunud, mille kohta teated aga puuduwad, nii et neid seletada ei saa. Aga õige mõjuwad põhjused juurduwad küll ka nimetatud rahwaste oma loomuses. Igal pool ajaloos ilmub see nähtus, et kõrgem haridus madalama oma mõju alla heidab, nii et tihti wähemus enamuse walitsejaks tõuseb. Seesama lugu oli küll ka siingi. Skandinawlaste haridus oli tol ajal kahtlemata kõrgemal kui Soomesugu rahwastel, kuna aga slawlaste haridus weel wähem oli, sest need elasiwad sisemaal, meresť ning nii ka selle edendawast mõjust eemal, ja see asjaolu mõjus teadagi suurelt olude kujunemiseks. Muidu ilmub ka siingi seesama nähtus, mis ajaloos niihästi enne kui pärast seda mujalgi tuntud on, nimelt et ju ajaloo koidikust saadik Germani rahwastel hoopis rohkem ettewõtlikkust ja teowõimu oli, kui muudel rahwasugudel, ka soomlastel ja slawlastel. Ning tolle aja rootsid ei olnud selles asjas sugugi oma muudest suguwendadest taga, ennemini ees. Seda tõendab terwe „wiikingi-ajajärgu" käik.

Koguni arusaadaw ja olukorra järele iseenesest mõistetaw nähtus oli küll seegi sündmus, et need wõõrad käskijad, kes end soomlaste ja slawlaste sekka pesitanud, siinsetele rahwastele ajajooksul wastumeelseks saiwad ning nad siis korraks siit ära „mere taha" peletati, nagu Nestor teatab. Lääne-Wenemaa rahwaste juures tekkis siis midagi mässu taolist liikumist wäljast tul-

nud isandate wastu. Põhjused on mõistetawad küll. Rahul-olematust tekitas juba see asi, et kaubandus, mis enne nendele rahwastele endale rohkelt tulu oli toonud, wähehaawal üsna wõõraste kätte oli walgunud, ühes sellega kaubakasu. Wäga usutaw on see Nestori teatus, et warjagid nii Soome kui Slawi rahwastelt, juba merjalasteltgi, maksu nõudsiwad. Arwatawasti wõeti maksuks küll kõigepealt loomade nahkasid, mis isandatele tähtsaks kaubaaineks oliwad, aga wististi päriti ka mõndagi muud „kaupa.“ Eespool nimetasime juba arablaste teatusi, et russid Bolgarisse muu kauba hulgas ka Slawi orjasid wiisiwad, mida nad jõgede randadelt oliwad rööwinud. Kui nõnda ka weel pärastpoole tehti, kui russid ja slawlased juba ühiselt korraldatud riigis asusiwad, siis wõib küll arwata, et waremini asi weel halwem oli, kui russid siin ainult juhuslisel wiisil isandawõimu käes pidasiwad, ning üksi oma kaubakasude ja saagihimu nõuete järgi talitasiwad.

Nii siis — siinsed rahwad, nii soomlased kui slawlased, keda ühine häda rusus, asusiwad esimest korda ühistegewusele ja ajasiwad oma wõõrad käskijad warjagid „mere taha.“ Lugu tuleb muidugi nii mõista, et need läänepoolsed asunikud, kes wist mererandadel juba ammu oliwad asunud, nüüd aga ka wahest juba kohati sisemaalgi elasiwad, siit ära minema sunniti. Loomulik oli siis, et nad mere kaudu kas oma sugulaste juurde Skandinawiasse ehk kuhugile mujale pelgu läksiwad. Oli nüüd senistest isandatest lahti saadud, oleks wabanenud rahwastel küll teadagi wäga waja olnud, i s e oma olusid niisugusteks korraldada, et wõõrad neid enam tülitama tulla ei oleks tohtinud. Aga see suur ülesanne käis nähtawasti nendele wähe arenenud rahwastele üle jõu, kuna nad pealegi oma sugu ja keele poolest lahus seisiwad. Warsti tekkisiwad omawahelised tülid ja need sigisiwad sõjaks, üks sugu surus teist, ja nii läks olukord wahest weel halwemaks, kui enne wõõraste käsu all. Sellel wiisil püüab Nestor põhjust seletada, miks need rahwad enne omawahel lepingu tegiwad ning siis otse endi waenlased, ära aetud warjaglased, oma walitsejateks kutsusiwad. Selle asjaloo kujutamisel toetas Nestor ennast küll ainult rahwajutu ning wanade

mälestuste peale. Seda tunnistab peale muu nähtus, et tema „Warjagi“ nimetust rahulikult kõigi Skandinawia rahwaste ühisnimena tarwitab ning isegi anglilased selle alla kokku wõtab. See tähendus oli Warjagi nimel Wenemaa rahwaste juures küll Nestori ajal, aga 9. aastasajal ei wõinud lugu weel mitte nii olla, sest siis käisiwad skandinawlased alles „russi“ nime alla. Kõigiti usutaw on küll see Nestori teatus, et siinpoolsete rahwaste oma wahel selle järgi sisemised tülid tuliwad, kui wõõrad sundijad wälja tõrjutud oliwad, kuna wist iga rahwas heameelega wõõraste asemel teiste isand oleks tahtnud olla. Wäga wõimalik on küll ka, et kui tülist tüdinenud oldi, selle järele kokkuleppimine tuli. Aga otse loomuwastaselt tunnub küll see sõnum, et soomlased ja slawlased kokkuleppimise järele kohe sellesama rahwa wabatahtlikult oma walitsejaks oleks kutsunud, kelle nad alles wähe aega warem ühisel jõupingutusel enda kaelast ära tõrjunud oliwad. Nõnda ei saa teisiti arwata, kui et see koht Nestori jutustuses slawlaste rahwajutust on wõetud. Sest pärastised rahwapõlwed katsusiwad muidugi mistahes moel seda wõõrastawat nähtust ära seletada, miks maad walitsew rahwakiht wõõramaalane oli, ning teadagi otsiti siis asjale wõimalikult meeldiw ja oma tulude kohane seletus. Rahwajutt hoiab endas ajalooliste sündmuste mälestuse peajoontes truult alale, aga eriasjade kirjeldused ja aja-äramääramised wõiwad selles ajajooksul muutuda. Kohase wõrdluse selle kohta annawad Soome rahwajutud „suure wiha“ (Põhjasõja) ajast. Sest nendes kõneldakse ajaloolistest sündmustest, mis üle sada aastat wanemad on, niisamuti teistest, mis alles 1808 a. sõjas on olnud,“ ütleb Snellman. Ning ta lausub edasi: „Nestor katsus sündmusi seletada, mis temast weel kaugemal oliwad kui Põhjasõda nüüd soomlastest, ning kirjutas seda, mida tema aegsed inimesed Kiewis — nii siis sündmuste kohast õieti kaugel — sellest ajast kõneleda teadsiwad. Järgnewad põlwed on temale selle eest wäga tänulikud, et ta nõnda tegi, sest tema kirjelduses Wene riigi rajamisest seisab wäga tähtis ajalooline tõe-asi, millele wähem tähtsad, olgugi eksilised, kõrwalised asjad wiga ei tee.“

Igatahes on ka Nestori kirjelduse järele see asjalugu selge, et needsamad russid, kes siit korraks ära oliwad aetud, mõne aja pärast suure hulgaga tagasi tuliwad, omale Läänemeresi idapoolsetel maadel kindla ja püsiwa seisukoha omandasiwad ning siin riigi rajasiwad, mille kaudu Ida-Europa olukord mõne aastasaja jooksul täitsa teise kuju sai, sest uus riik kerkis warsti nii wägewaks, et isegi põline Ida-Rooma ehk Greeka keisririik ta ees hirmu tundma hakkas. Seda aga ei wõi sugugi mõelda, et needsamad kanged „wiikinglased" (wikerlased), kes selsamal ajal Lääne-Europas nii waljud wõidumehed oliwad, et kirikutes litania-palwes nende wastu Jumalalt abi otsiti, idapool nii wagurad ja wagusad mehed oleks olnud, et nad ühe ainsa äparduse järgi oma ammuse tulusa ja wõimsa seisukoha maha oleks jätnud, mujale maale läinud ning seal kannatlikult oodanud, kuni nende endised alamad neid tagasi tulema paluwad. Sest see ei sünni terwe skandinawlaste ajalooga sugugi kokku. (Et aga Nestori „russid" skandinawlased oliwad, ilmub tema enese jutustusesgi üsna selgesti.) Nestori aegne rahwajutt kuulutas, et russide äraajamise järgi siinpoolsetes maades segaduse- ja sisemiste sõdade aeg tuli. Aga wäga wõimalik on, et need rahutused, sõjad ja waenud otse ära-aetud russide tagasitulemise ja oma endise wõimu kättesaamise püüdmise pärast tuliwad. Muidugi mõista wõib seda ainult arwata, mitte kindlalt tõendada, aga seda arwamist toetab ometi ajalooliselt tõenäitlik olek ning mujal olnud sarnased nähtused. Igapidi on aga see asjalugu kõigiti kindel, et endised siinpool wõimul olnud russid, mis tahes moel, jälle oma seisukoha tagasi nõutasiwad ja siis siia kindlalt korraldatud riigi rajasiwad, pärastise W e n e r i i g i. Ning seda sündmust arwatakse, Nestori järele, üleüldiselt a. 862 olnud olema. Täitsa kindel pole see muidugi mitte, aga wäga palju kõrwale ei ole selles arwamises wist küll ka mindud, waid umbkaudselt on see aastaarw õige.

Õieti palju waidlust on õpetlaste juures aga ammu see küsimus tekitanud, kuhu russid oma ära-ajamisel läksiwad ja kust nad jälle tagasi tuliwad. Nestori kirjelduse järele tuli

Rurik oma wendadega otsekohe „Warjagimaalt", Skandinawiast. Iseenesest ei oleks see ju wõimata. Aga ometi ei ole meil waja ka selles asjas Nestori kirjapandud rahwajuttu otsekohe sõnakuju järgi mõista. Nestor tahtis wahest sellega, et ta Rurikit ja ta wendasid „Warjagimaalt" tulnud ütles olewat, ainult seda tähendada, et nad sealt pärit oliwad. Õige iseäralik nähtus on see, et terwes Skandinawia laialises muinasjuttude kogus, milles muidu nii wäga palju teateid ka Läänemerest idapoolsete maade kohta leidub, Wene riigi põhjendamisest ning warjaglaste sinna walitsejaks minemisest mitte sõnagi ei lausuta. Sellest peab küll arwama, et 9. aastasaja skandinawlased nimetatud sündmusest suuremat ei teadnudgi, ehk seda ometi mitte nii tähtsaks ei pidanud, kui mõnda muud oma meeste „idaskäiku", millest muinasjuttudes teatus alles on püsinud, kuigi nende tagajärjed ülipalju wähemad oliwad. See asjalugu näib siis küll selle peale tähendama, et Rurik oma salgaga mitte otse Rootsimaalt ei tulnud, waid et Läänemerest idapoole asunud russid juba sellel ajal oma Skandinawia kodumaast üleüldiselt ära wõõrdunud oliwad — wähemalt sealt nii kaua ära olnud, et nende talitusest Rootsimaal enam suuremat ei teatud ega hoolitud.

Selle wastu on aga Soome rahwa mälestusesse sellest suurest pöördest küll wahest tumedaid jälgi järele jäänud. Snellman kirjutab selle kohta: „Soomes 1600 a. ümber kirja pandud rahwajutus Kalewipoegadest, kellega üks Soome kuningas kõige Wenemaa olla ärawõitnud, wõib wahest mälestus sellest peituda, et enne ajaloolist aega mingi wäga tähtsate tagajärgedega sõjakäik Soomest Wenemaale ette on wõetud. Selle jutustuse ongi Lindström wenelaste Ruriki-jutuga ühendusesse seadnud. Nestori teatus, et warjagid „mere taha" aeti, ei tee kudagi seda arwamist wõimataks, et nad wahest Soomesse põgenesiwad. Aga niisama suur wõimalus oli nendel ka wahest kusagile mujale taganeda."

Täielikkuse pärast on siin waja ka paari Eesti muinasjuttu meelde tuletada, mis oma sisu poolest küll kõnesolewa küsimuse kohta näiwad puutuma. Need on paarikümne aasta

eest Põhja-Eestimaal kirja pandud*). Teises nendest on koguni kolme Russi wanema (wennaste) nimedgi leida, aga eestilises kujus. Selle muinasjutu sisu on järgmine: „Ennemuiste oli ühel isal kolm poega, kellega ta eemal metsa sees üksikus majas elas. Kord tuli metsast sinine uss wälja, jäi inimeste juurde sinna majasse elama ja töi lastele mänguasjasid. Wanem wend oli kiusakas, tegi teistele palju paha ja tüli, keskmine wend oli rahulise meelega, aga kawal, kõige noorem oli õiglane ja igapidi usaldataw mees. Kui nemad siis suureks kaswasiwad, lahkus uss nendest ja andis nendele loomukohased nimed: Esimesele Rahurikkuja, teisele Siniuss (see olnud nimelt tema armsam kaswandik), kolmandale Truuwaar (waar tähendas teatawasti wanasti sedasama mis taat). Pärast süttis suur söda, kus need wennad suured wõidumehed oliwad ja waenlased pakku ajasiwad. Pärast saiwad wennad muude suguharude wanemateks ning läksiwad wiimati wõõrale maale kuningateks." (Sineuse nime juures tunnubgi soomlase laadi.)

Teine jutustus on nähtawasti esimese teisend. See kõneleb ka kolmest wennast, kes maja-ussi seltsis kangeteks meesteks kaswanud. Noorem nendest oli kõige tugewam, ta lõi rusikaga karusid maha; keskmist armastas uss kõige enam ja andis temale oma nime; wanem aga oli wäga riiakas. Kui siis söda tuli, kogusiwad need wennad muid wapraid mehi oma ümber ja läksiwad waenlaste wastu sõtta. Esiti wõitlesiwad nad suurte puunuiadega, kui need aga katki läksiwad, peksiwad nad waenlasi oma rusikatega, mille pärast neid rusikameesteks nimetati. Muudelegi õpetasiwad nad sõdimist ning saiwad teiste wanemateks. Nende kuulsus ulatas ka kodumaalt kaugemale ning wiimati tuliwad waenlaste maalt saadikud wenedega wendade juurde ja wiisiwad neid omale maale kuningateks, kuhu nad hulga meestega läinud.

---

*) Eesti keeles ilmusiwad need „Olewikus" 1890. ja 1891. aastakäigus (esimese awaldas M. Kampmann), Saksa keeli „Öp. Eesti Seltsi" koosoleku-aruannetes (Sitzungsberichte) 1890, lhk. 70—71 ja 89—91.

A. Saal annab oma „Isamaa ajaloos" nende juttudele õige suurt tähtsust, öeldes, et „see Eesti muinasjutt läheb Ruriku looga wäga hästi ühte." Isegi Russi nimi wõiks ehk Eesti sõnast „rohu-uss" siginenud olla. Otse selle wastu arwab aga Snellman, et need jutud, wähemalt esiotsa, mil nendele mujalt teisendisi ei teata, ajaloolisteks tõendusteks wäärtuseta on. Sest nad olewat ainult selgelt tuntawad teisendid Nestori ajaraamatus leiduwast Wene rahwajutust, mis hilsemini kirjanduse kaudu siin maal rahwasuhu on sattunud, nagu sarnast lugu mujalgi on nähtud. Ainus wanema aja tundemärk nende juures on kõne ussi-teenistusest (sinine maja-uss olnud õnneandja), aga seegi usk oli Eestis alles wõrdlemisi hilisel ajal harilik nähtus, ning waheſt wõib ussi-lugu mõnest muust muinasjutust pärit olla. Oleks kõnes olewad jutustused tõesti Ruriki ajast saadik rahwa-mälestusesse alles jäänud, siis peaks nendest ometi ka mujal teatama kui Eestis, kuna ju eestlaste jutustawad rahwalaulud õige rohkel arwul ka muude Soomesugu rahwaste juurde on ulatanud, nagu seda professor Krohn selgeks on teinud. Aga neid Ruriki jutu teisendisi ei tunta kusagil mujal, ei Eestisgi mitte kuigi laialt, sest muidu oleks neid juba warem ja mujalgi kirja pandud. Nähtawasti on need rahwale täitsa wõõrad ja alles kõige uuemal ajal Nestori jutu mõjul kitsas piirkonnas siginenud. Nähtus, mis otse wõimataks teeb, et need jutud üle tuhande aasta wanad wõiks olla, on see, et kolmanda wenna nimeks Truuwaar on pandud, mille nime esimene pool aga selge Saksakeeli sõna „treu" on, ning see wõis Eestikeelde alles siis tulla, kui saksalased siia asusiwad. Aga ka nime teine pool „waar" on küll Skandinawiast pärit, eespool tundma saadud sõna „Warjagi" nime juur.

Snellmani seletusel on wististi õigus. Aga üleüldiselt ei oleks see küll sugugi wõimata, et russid oma ära-ajamise korral, kui nad mitte enda päris kodumaale tagasi ei läinud, waid siiapoole merd jäiwad, nagu eespool arwasime, wast kuhugile kohta Eestimaa rannale taganesiwad (wõib olla Saaremaale), ning sealt siis mõne aja pärast jälle tagasi pöörasiwad. Nestori ütelus, et nad „mere taha" läinud, on ju koguni üleüldne ja umb-

kaudne, nii et selle kohta midagi kindlat öelda ei wõi. Sest „mere" sõna wõib siin ei ainult Läänemerd, waid ka kas Ladoga järwe, Soomelahte, ehk mõnda mannermaa ja mõne saare wahelist salme (merekaela) Eestimaa rannal tähendada. Nii siis wõib ikkagi olla, et otse meie maal selle sündmuse juures tähtjas osa etendada oli. Meil ei ole aga peale Petseri munga ajaraamatu — mis weerand aastatuhat aega pärast seda on kirjutatud — mingit teist kirjalikku allikat selle kohta. „Riigi rajajad" russid ei olnud tol ajal isegi weel sellel kulturajärjel, millel inimene oskab ja tarwiliseks tunneb, tähtsate sündmuste mälestust tulewatele põlwedele kirjalikult järele jätta. Maa algrahwast ei wõinud seda muidugi mõelda. Wäga tõenäitlik on, et Wenemaal Wladimiri ajani „keelt ega kirja ei tuntud." Alles siis tuli ühes ristiusuga Greekast ka kirja-oskamine siia. Aga esimesed kirjanikud oliwad muidugi „waimulikud," kes ilmalikkudest asjadest, ammugi weel paganuse-aja lugudest, sugugi ei hoolinud. Nii sigis Wene esimene ajaraamat alles terwelt sada aastat hiljem.

Muude rahwaste tolle-aegsed ajaraamatud jälle kõnelewad uuest riigist ainult selle wõrra, kui ta wõõrastega kokku puutus, ja hakkasiwad sedagi alles siis tegema, kus riik ju olemas oli: ta algus ei huwitanud wõõraid ju sugugi, kuna see nendele hoopis enam tüliks kui tuluks oli.

Olgu nüüd asi muidu kuda tahes, aga selle juures ei tarwitse küll kahtlust olla, et uue riigi pea-rajajad russid (ehk rootsid) skandinawlased oliwad, nimelt rootslased. Kuhu nad mässu ajal põgenesiwad, on aga wõimata kindlalt teada, niisama ka seda, kust need tagasi tuliwad ja endise walitsuse Läänemerest idapool jälle oma kätte nõutasiwad.*) „Et nende tagasitulek aga sel moel ei sündinud, kuda Nestor kõneleb, on meie meelest üsna kindel," otsustab Snellman.

*) Endine Tartu professor Kruse ütles küll (oma „Eesti rahwatõu algusloos" — Urgeschichte — lhk. 446) päris teaduslise näoga, et Warjagi würstid Daanimaa Jüüti neemelt (Jütland) tulnud, kus warem üks Roriku nimeline tegelane olnud. Aga see on paljas umbarwamine.

VI. Kokkuwõte.

Kuna siis seda küll üleüldiselt õigeks tohib pidada, et Weneriigile „nurgakiwi panek" mitte täitsa nõnda wiisi ei sündinud, kui Nestor seda kujutab, siis on aga, wähemalt praegu, wõimata, sellest kõigiti kindlat kujutust luua, waid pea ikkagi aga oletamiste juurde jääma. Alles wiimase aastasajani peeti küll ajaloolaste juuresgi Nestori kõnet kõigiti puhtaks tõeks. Aga siis asus ajaloo-arwustus, mis wäga paljudes asjades endised mõisteid teiseks muutis, ka Weneriigi algusloo kohta teisele seisukohale. Tähelepandaw lugu on, et uuemad Germani ja Slawi ajaloolased, kes selle küsimusega muidugi kõige rohkem tegemist teinud on, üheltpoolt küll üsna ühes mõttes seisawad, teiseltpoolt aga terawalt lahku lähewad. Mõlemad tahawad enam ehk wähem Nestori jutustust aga muinasjutuks lugeda ning arwawad selle ajaloolist wäärtust üsna wäheseks. Aga täitsa eriteed käiwad nende mõtted selle kohta, kuda asjalugu siis tõepoolest on olnud. „Rahwuslised" Germani ajaloolased seawad Weneriigi rajamise lihtsalt ühte ritta nende riikide asutustega, mida Skandinawia normanlased (wiikingid) umbes selsamal ajal ehk wähe hiljemini mujal Europas toime paniwad. (Inglisemaale tikkusiwad „ida-mehed" ju a. 866, nii siis otse Ruriki ajal, ning a. 1014 rajas sinna Knut Suur oma riigi; Prantsusemaa põhjarannas asutas normanlane Rollo a. 911 Normandi riigi,*) mis pärast ka Inglisemaale walitsejad andis; a. 1059 sai Lõuna-Italias Robert Guiscard Apulia hertsogiks, ta järeltulijad kuningateks.) Niisamasugusel moel asutanud warjagid Ruriki all a. 862 ka Nowgorodi riigi, teised Rootsi normanid Kiiewi riigi. Rootslased ilmunud siia algusest peale ärawõitjatena ning heitnud siinsed Soome ja Slawi suguharud sunniteel oma alla. Warjagi-

---

* Selle ündmuse 1000 a. mälestust pidustati tänawu Normandis.

sugu walitsejad andnud oma suguwendadele siin maad ja mõisad, kes siis sõjaka rüütliseisusena maa pärisrahwa üle isandaks olnud. Esimestele siinsetele wõimumeestele (kelle nimesid slawlased oma moodi ära moonutanud olewat) antakse nüüd puhtad Wana-Skandinawia nimed: Põhjapoolsed walitsejad olnud oma õige nimega Hrökekr, Signiutr, Thorvadr, Kiiewi isandad Höskuldr ja Dyri. Professor Kruse püüab*) koguni seda tõendada, et Russi würst Rurik, „wanast Odini (jumalikust) sugust", enne siiamaale tulekut Franki keisrite ja kuningate (Karl Suure järeltulijate) teenistuses seisnud ning seal end oma walitsejaameti jaoks wälja koolitanud. Ta toob selle kohta tunnistuseks mitmetes wanades ajaraamatutes leiduwad teated (mida siin aga kõrwale jätta wõime, sest Kruse arwamised on suuremalt jaolt ometi ainult oletamised). Mõned jälle on targutanud, kolme Warjagi würsti kutsumise lugu olla üleüldse wõõriti mõistmise wili. Riigi rajajaks olnud Rurik üksi oma truude meestega — Rurik mit seinen getreuen, — ning nendest sõnadest teinud siis järgnewad põlwed isikute nimed!!! — Huwitaw näitus, missuguste imeliste seletustega ka „teadlased" toime saawad.

Nõnda siis: Weneriigi asutus olla üsna ja üksi germanlaste tegu.

Hoopis selle wastu püüawad „Wene isamaalased" ajaloolased selle riigi tekkimist täitsa ja terwelt Slawisugu rahwaste oma teoks ja tööks tunnistada. Need arenenud ise riigilisele iseteadwusele ning rajanud omale ühise walitsuse, ilma et wõõraid selleks waja oleks olnud; ka Russi nimetusgi olla slawlaste eneste seast siginenud. (Pikemalt nende arwamiste põhjendusi ette tuua ei ole siin kohal mahti.)

Aga nagu seda eespool nägime, ilmuwad Nestori jutustuses, kui seda õiglaselt ja erapooletult arwustatakse, kindlad ajaloolised tõeasjad, mida kudagi tühjaks ei saa tunnistada. Sest seda ei wõi ometi sugugi mõelda, et munk Nestor, kes ju ise täiswerd slawlane ja Greeka õigeusu kiriku waimulik

*) Kruse, Chronicon Nortmannorum.

oli, tema ajal juba wõimsa Wene riigi rajamist ainult oma luulelennul ja enda peast wõõraste teoks oleks tunnistanud, pealegi põlatud paganate omaks, kes „ülemere“ tulnud. Waid kui ta seda tegi, siis oliwad temal selleks küll mõjuwad põhjused. Aga isegi kui terwe Nestori jutustus luulewalda lükataks, ei oleks sellega ometi midagi kätte saadud. Sest Wene riigi wõimupidajate nimed tunnistawad Jaroslawi ajani weel kõigiti kindlalt nende Skandinawia sugu.*) Alles kui ristiusk siin mõjule sai, tuliwad kristliste nimedega ühes ka Slawi omad rohkem tarwitusele ning senised Skandinawia nimed jäiwad eemale. Mitmel rahwapõlwel pidasiwad walitsewad wõõrad — russid, nagu neid ikka weel nimetati — agaralt oma kodumaa keelest ja kombetest kinni ja seisiwad sellega elawas ühenduses, mille kohta kesk-aja kirjades hulgana tõendusi leidub. Kiiewis oli weel 1018 a. ümber tugew skandinawlaste asundus (kolonii), ja Nowgorodis kestis see weel kauem. Alles Wladimiri ajal (1000 a. ümber) köneldud Kiiewi walitsejakojas „Põhjamaa keelt“. Ning wäga tähelepandaw on see nähtus, et weel poolteist sada aastat pärast Ruriku tulekut Wenemaa walitsejad (Wladimir ja koguni Jaroslaw, 1015 a. järele) siinsetes kodusõdades enda wanalt kodumaalt omale abi nõutasiwad niug otse normanlaste toetusel wõitjaks saiwad. Aga ka muul ajal oli alati normanlasi hulgana „Gardariki“ teenistuses, nagu nad siinset uut walitsuskonda nimetasiwad (nimi tähendab küll linnade-riiki).

Otse siin hoidsiwad normanlased, oma algusel kõrgema kultura najal, enda iseolu hoopis paremini alles, kui muudes „wiikingite“ rajatud riikides, kus walitsew kiht, eesleiduwa kõrgema kulturaga kokku puutudes, õige pea selle ka endale omandas ja nii uue ümbruse laadiliseks sai.

Kõik see ei jäta küll Wene riigis ta algusajal walitsewa kihi rahwuse kohta mingit kahtlust.

Et asjalugu nõnda on olnud, tunnistawad siis ka tõelised Wene ajaloolased õiglaselt tõeks, nimelt hästi tuntud S a w e l-

*) Igori nimi on tuntawalt „Ingwari“ teisend, Olegi nimi jälle „Helgist“; Wladimir on Waldemariga ühest juurest; isegi wenelaste armas Olga nimi tuleb Skandinawia „Helgast“.

jew, kes kõige esimesena selle mõju suurust on seletanud, mis idamaade kaubandusel Wene riigi kujunemise kohta oli, ning usinurija Poroshin, kes Nestori jutustust ka kõigis erikohtades üleüldiselt ajalooliselt õigeks peab.

Aga niisama ühekülgsed ja liialdatud kui Kõik-Slawi kirjanikkude seletused kõnesolewa küsimuse kohta, on küll ka Kõik-Germani meeste omad, mida eespool kuulsime. Kõigist muudest põhjustest kõnelemata, näitab ometi ju otse see asjalugu, et muud normanlaste riigid Lääne-Europas õige pea jälle ära kadusiwad, idapooline riigi-asutus aga püsiwaks jäi, et siin see ettewõte mitte üksi normanlaste wõimu ja agaruse peal ei põhjenenud, waid end pärisrahwaste wõimsa kaastegewuse peale toetas. Nagu enamasti ikka, seisab küll ka siin tõde mõlemate tähendatud äärmiste arwamiste wahekohal. Riigiwõimule alusepanijad tuliwad küll wäljast, aga siinsed rahwad (kelle ihalduft hädasti tarwiliseks tuntud korra ja kindla seaduse saamise järele Nestor õieti kohaselt kujutab) asusiwad aegsasti nendega ühiselt riigi korraldamiseks tegewusesse ning saiwad nõnda algawa riigi asutamise juures tähtsateks kaastegelasteks.

Ning selle asja-ajamise juures, millest me kõike ei teagi, oli, nagu seda Nestori ajaraamatus alleshoitud rahwa üleüldine waade kõnesolewa sündmuse kohta õige tuntawalt tõendab, Soomesugu rahwaste osawõtmine ja kaastegewus suurem kui slawlastel. Tähelepandaw on ju see asjalugu, et nendest wiiest rahwast, keda Nestor riigi rajamisel osalistena nimetab, kaks Slawisugu, kolm aga Soomesugu oliwad; nii siis enamus wiimsete pool oli. Aga asjalugu selgib weel enam, kui nende rahwaste tegewust ligemalt waatleme. Eespool oleme selgesti küll näinud, et Nestor Tshudi nimega üleüldse kõiki Soomesugu rahwaid tähendas, kes slowenite ligemas naabruses elasiwad, peaasjalikult nendest läänepool, ning et selle nimetuse alla arwatawasti järgmised rahwad käisiwad: mõni hämalaste suguharu slowenite kõrwal, siis Ingerimaal olewad wadjalased ehk narowalased, edasi eestlased ning nende lõunapoolsed sugulased, liiwlased ja kurelased. Nestor ei kõnele nendest küll midagi, aga see ei tähenda palju, sest ta jätab ju ka „jäämid“

ja wadjalaſed nimetamata. Otſe ſee asjalugu, et ajaraamatu kirjutaja ſiin ainult mõnda rahwaſt nimetab, kuna ta ometi teiſes kohas kõigi läänepoolſel Wenemaal aſuwate rahwaste kohta pika nimekirja annab, toetab omakohaſt arwamiſt, et Neſtoril riigirajamiſe kirjeldusel rahwajutt aluſeks on olnud, milles muidugi rahwateadlisteſt wahedeſt ſuuremat ei hoolitud, waid kõik läänepoolſed Soomeſugu rahwad umbkaudſelt ühiſe Tſhudi nime alla kokku wõeti. Et ſeda nimetuſt ſiin õieti laias tähenduſes tarwitatud on, ſelgub peale muu ſelleſtgi, et Ruſſi würstid ſiia poole kindlalt walitſema aſudes ſiinſed maad nõnda ära jagaſiwad, et otſe läänepoolſed Soome ſuguharud, nimelt eeſtlaste maa, kõige pealt nende wõimualusteks jäiwad. (Arwamiſe järele oli ka karjalaſtel Wene riigi kujunemiſe juures oma oſa etendada.)

Neſtori jutustuſeſt on igapidi tunda, et Soomeſugu rahwaste tähtſus ja mõju uue riigi põhjendamiſe juures, ka ſlawlaste oma arwates, wähemasti niiſama ſuur oli, kui muudel ſelleſt ſündmuſeſt oſawõtjatel. Tema rahwaste-nimekirjas ſeiſawad tſhudid eesotſas — waheſt küll ka oma maadeteadliſe ſeiſukoha päraſt, aga waheſt ka ſellel põhjuſel, et nemad niihästi oma arwu kui ka hariduſejärje pooleſt muudeſt rahwasteſt üle käiſiwad. See asjalugu pidigi ſlawlastele õige tuntaw olema, kuna mereſõit, mille ſuurt tähtſuſt nad ſellel ajal wististi tundma õppiſiwad, ſiis weel ainult Soomeſugu rahwaste käes oli. Kui Slawi rahwajutus „ülemere“ minekuſt ja ſealt walitſejate toomiſeſt kõne on, ſiis tõendab ſee kindlasti, et ſelles ettewõttes ſoomlaſed juhtijad pidiwad olema, ſeſt nendeta ja nende laewadeta ei oleks arwataw ſaatkond ſugugi üle mere minna ſaanud. Otſe nõnda arwab ka Wene oma teadlane Saweljew.*)

Õieti palju aga kaalub ſee nähtus, et aſutatawa riigi walitſejad — kes nähtawasti ſuure ſeltskonnaga tuliwad, ſeſt Neſtor kõneleb „kõigi ruſſide“ ligiwõtmiſeſt — kõik kolmekeſi eſiti Soome ſugu rahwaste maadele elama aſuſiwad. See asjalugu tunnistab otſe ſelgelt Soomeſugu rahwaste tähtſuſeſt tol

*) П. Савельевъ, Мухаммед. нумизматъ, стр. CLX.

ajal. Nestori ajaraamatu „Iawrentilises" käsikirjas, mis selle raamatu trükki panemisel algkirjaks pandi (millest ka siia raamatusse wõetud tükid tõlgitud on), öeldakse küll, et Rurik kohe algusel Nowgorodi elama asus. Aga wahest on see alles pärastpoole nõnda kirjutatud, sest mitmed ajaraamatu teisendid (käsikirjades) ütlewad, et ta esiti Ladoga linna olewat asunud.*) Selle nimega tähendatakse muidugi „Wana-Ladogat", mis Olhawa jõe suus seisis, umbes 14 wersta pärastisest „Uuest Ladogast" põhjapoole.**) Et aga Ladoga rannamaa tol ajal täitsa Soomesugu rahwaste käes oli, selle kohta pole küll pisemat kahtlust. — Teise wenna Sineuse asumist wesside maale Walgejärwe (Bjelo-Osero), linna, mis selle nimelise järwe lõunakaldal seisis (nii Soomesugu rahwa juurde), nimetab Nestor otse selgelt. — Kolmanda, Truwori, paigutab ta „Isborskisse". See põline wana linn on meie ajani weel alles püsinud, kuigi selle tähtsus kunagi suur pole olnud. Wana kindlus on aga waremetes.***) Isborsk (Eestikeeli Irboska) leidub Pihkwast wersta 25 lõuna-läänepool, wäikese jõekese ääres, mis Peipsisse woolab. Seda hüütakse Wene keeli „Slawi hallikad" (Славянскіе ключи). Selle nimetuse on aga küll slawlased siia asudes kohale andnud, kuhu nad esiti elama jäiwad. Kuid jõe

*) Ka Saksa keelsetes ajaloo-raamatutes (näit. „Spamers Weltgeschichte" III. jagu, lhk. 426) seisab, et Rurik Wana-Ladogasse läinud (Alt-Ladoga).

**) Wiimased kaewamisetööd Ladoga järwe ääres, millest Wene ajalehed tänawu teatasiwad, on selle arwamise küll otse kindlaks teinud. Leiti terwe rida haudasid, mille terwe laad, nende ehitusewiis ja ilustused, selgesti näitawad, et see matusepaik mitte harilikkude inimeste jaoks ei olnud, waid suurnikkude oma. (Iseäralik on, et rahwa suus ja ka kirjanduses arwamine olemas on, Rurik ise olewat Ladogasse maetud. Igatahes aga maeti sinna ta kaaslasi.) Isegi üks surnukeha oli weel ühes hauakambris alles, kuid nii ära kõdunenud, et see ju külgepuutumisel põrmuks kokku langes. Surnu juures leiti kogu muistseid Skandinawia laadi sõjariistu, nimelt suur mõõk.

***) Nüüdne Irboska tähtsus seisab ta suurtes gipsimurdudes; seda kaupa wiiakse sealt kaugelegi; hiljutisel ajal toodi nimelt meie maale suurel hulgal gipsi ristikheina rammutamiseks.

algupäraline nimi on küll Soomesugu keelne Isajõgi.*) Seda wõib juba sellest oletada, et siinsed rahwad suurtele jõgedele „Emajõe“ nime anda armastasiwad. Weel praegusel rahwapõlwel kõneldakse (nimelt Wõrumaal) Tartu Emajõest, Pihkwa Emajõest (Wene keeli Welikaja, nii siis selles keelesgi „suur jõgi“; wast tõlge Emajõe nimest), Pärnu Emajõest, isegi Riia Emajõest (Wäina ehk Düüna). Loomulik on siis, et nende „Emajõgede“ kõrwal ka mõnda jõge „Isajõeks“ hüüti, kuigi see just loogikalik pole, et „isa“ „emast“ wäga palju wäiksem oli. Aga rahwas ei küsi nimede panemisel igakord loogikast. „Isajõe“ nimetuse poole sihib ka tähendatud koha nimi, mille algkuju wististi Isaburg on olnud, nagu õpetlane Schlötzer seda arwab. Selles nimes oleks siis esimene pool pärisrahwa keelne, teine pool wõõrakeelne. („Burg“ tähendab teatawasti Germani keeltes kindlat kohta, kindlust.) Et kohal juba Truwori sinnatulekul see nimi oli, näib tunnistama, et seal ennegi mingisugune skandinawlaste asundus leidus. Et aga maa algrahwas Wene riigi asutamise ajal Irboska ümbruses puhas soomesuguline oli, ligemalt määrates eestlased, wõime küll õige julgelt oletada. Ka tänini weel ¸ulatawad Setu rahwakese asupaigad otse Irboska ligidale. Kõigiti kindel aga on, et tuhande aasta eest setukesed muude eestlastega (muidugi nimelt oma ligemate naabritega ugalastega) täitsa üks rahwas oliwad. Setumaal senini allesseisnud „maalinnade“ kohad Satserinas, Irboska ligi jne. kannawad üsna sedasama laadi kui mujal Eestis.

See asjalugu, et uued walitsejad kõik Soomesugu rahwaste sekka asusiwad, ei wõi sugugi juhtumine olla, waid tunnistab täie rõhuga, et asutatawas riigis Soomesugu rahwad ülekaalus ja tähtsamal seisukohal oliwad, ning et riigi kindlamad kohad nende maadel leidusiwad.

Wana-Ladoga linn (mille Skandinawia keeli nimi „Aldegjuborg“ nähtawasti niisama Soomekeeli sõnast „aaltokas“ tuleb, kui Ladoga nimi) oli oma maadeteadlise seisukoha poolest õige tähtjas paik, kuna selle omanikud terwet kaubandust, mis Row-

*) Praegune nimetus on muidugi linnakese järgi „Irboska jõgi“.

gorodist Olhawa jõge mööda läänepoole käis, siit walitseda wõisiwad. Niisamuti wõidi siit läänepoolt tulewaid waenlasi takistada, riigi sisemaale tungida. Seda riiwi oli riigi rajajatel nimelt otse oma suguwendade, kodumaa wiikingite, wastu waja, kelle „idasse tung" weelgi edasi kestis, keda aga „russid" muidugi enam oma murul sallida ei suutnud. Ka läänepoolsed Soomesugu rahwad sattusiwad õige pea Nowgorodi würstidega waenusse. Nii siis oli loomulik, et uue riigi isandad kõigepealt need kohad oma wõimu alla wõtsiwad, kust wastaliste waenukäikudele kõigeparemini tõket teha saadi.

Ka Wessirahwa „Walgejärwe linn" oli kahtlemata tollel ajal üks Põhja-Wenemaa tähtsam koht. Walgejärwest põhjapool oliwad siis päratu suured metsamaad, kust sealpoolne rahwas wäga suurel arwul loomade nahkasid saagiks sai, mida siis kasulikuks kaubaks turule wiia wõidi. Kaubatee oli kaunis kerge, sest Sheksna jõge mööda jõuti hõlpsalt Wolga weestiku juurde. Selle koha suurt tähtsust tunnistab see, et koguni Arabia kirjanikud Walgejärwe linna ja ta elanikkusid tunnewad, kuna nad aga teisi rahwaid wessiide ja Bolgari wahel sugugi ei nimeta. Nende teadete järele oligi Walgejärwe maa bulgarlaste kaubanduse põhjapoolne lõpukoht. Kuna nüüd siia tulnud Russi würstidest üks Walgejärwele asus, tõendab see ka omapoolest nende meeste terawat silma ja agarust, kuna nad hästi neid tuluhallikaid oma heaks tarwitada oskasiwad, mis allaheidetud maades leidusiwad, nimelt kasukandjat kaupa üsna oma hoole all hoida. Aga ka sõjawäelisest küljest oli Russi wõimu kindlustamine Walgejärwe maadele tähtjas. Tuletame meelde, et Nestori teadete järgi katsarlased lõunapoolseid Slawi suguharusid waremini oma maksu all pidasiwad ning bulgarlased oma kaubakäikudega Wolgajõe ülemiseni jooksuni ulatasiwad. Kui siis läänepoolsele Wenemaale korraldatud riik kujunema hakkas, oli weel ainult ajaküsimus, mil selle uue riigi ja Wolga alumisel jooksul olewate rahwaste wahel Kesk-Wenemaa walitsuse pärast kokkupõrkamine tuleb. Seda asjalugu tundsiwad Russi würstid õieti küll ning nii wõttis üks nendest oma asu-

koha otse Walgejärwele, kust idapooseid wõõraid uue riigi pinnale tulemast keelda wõis.

Miks kolmas Russi würst Peipsi ligidase Irboska oma pealinnaks wõttis, ei ole nii kerge ära tunda. Arwata aga wõime, et tarwilikuks arwati, otse sealt kohalt Läänemere rannamaadel asuwate Soomesugu rahwaste, iseäranis eestlaste, üle walitseda ja neid sõnakuulmises hoida. Ja selleks oli seda enam põhjust kui, nagu oletada wõib, ka Wäina äärsed ja selle tagused rahwad, liiwlased ja kurelased, uue riigi alla käisiwad. Wõib ka nõnda olla, et otse Irboskat kõigekohasemaks paigaks peeti, kust lõunapoolseid Leedu-Lätisugu rahwaid takistada wõis, et nad Peipsi äärde uue riigi alamaid kimbutama tulla ei saaks. Liiwimaa kõigewanem ajaraamat (Läti Hindreku oma) teatab, et sakslaste siiatuleku ajal siitmaa rahwaste harilik suur kaubatee Wäinajõelt Pihkwa poole käis. Wahest oli see kaubatee juba paar aastasada warem olemas, enne Pihkwa asutamist, ning ulatas siit edasi Ladogani. Nii siis wõis selle kaubatee walwamine põhjuseks olla, miks russid Irboska üheks oma wõimu keskkohaks tegiwad. Ning kui asi weel nii oli, et siin juba waremini skandinawlaste kindlus (burg) leidus, oli see küll ka üheks põhjuseks, miks uue riigi lõunapoolne pealinn siia paigutati — otse eestlaste maale, mis paremini kui kõik muud asjad tõendab, et meie rahwa esiwanematel uue riigi rajamisel mõjuw seisukoht oli.

Asjalugu on siis nõnda, et Weneriigi rajajad „Russi" würstid esiti ainult Soomesugu rahwaste maale asusiwad, sinna kohtadesse, kus kaubanduse-olud nendele tulusad oliwad ning kust nad oma uusi alamaid hästi mõjuwalt käsu all hoida wõisiwad, niisama ka riiki naabrirahwaste pealekäimise wastu kaitsta. Mitte ükski würst ei asunud esiti slawlaste juurde, ning see nähtus tunnistab küll õige selgesti, et nende poolt uuele riigile mingit hädaohtu karta ei olnud.

Nõnda siis wõime kõigi nende asjaolude õiglaselt ja erapooletult waatlemise ja kaalumise najal küll otsusele jõuda, et Soome ja Slawi rahwaste seisukord Weneriigi asutamise ajal ja selle sündmuse juures niisugune oli, ja terwe wälimine wõi-

malus selle poole näitas, et uus riik Soomesugu laadilisels oleks wõinud kujuneda.*) Wene „isamaalised“ ajalookirjutajad, nimelt uuemad, ei raatsi küll seda asjaolu õigeks tunnistada, weel wähem kui wõõraste siia walitsejaks-kutsumise lugu. Aga ajaloo nähtused, nii enne kui pärast seda aega, kõnelewad selle kohta küllalt selget keelt, ning seda tunnistawad siis ka õiglased Wene ajaloo-uurijad ise õigeks. Nimetame siin lõpuks ainult ühte otsust, millel seda suurem wäärtus tohiks olla, et see mitte mingist „lahkpüüdeliste“ (separatistide) leerist ega põletud „pahempoolsete“ pesast ei tule, waid otse ühe riigiwalitsuse haru ametlises wäljaandes leidub, nimelt rahwaharidusе ministeriumi ajakirjas**) XXVII, II. jagu, kus agar ajaloolane Poroshin nõnda kirjutab:

„Soomlased oliwad kõigewõimsamad (господствующіе) selles rahwaste kokkuliitumises, mis tshudide, merjalaste, wesside, slowenite ja kriwitshide wahel oli siginenud. Würstideks tuliwad wõõrad, keda soomlased oma nimega „Russ“ hüüdsiwad. Slawi rahwatõul, slowenitel, oli nende kutsumise juures wähema tähtsusega tegewus, mida juba sellest näha on, et nad tulijatele soomlastelt laenatud nime andsiwad. Uue riigi alamad hakkasiwad siis selle järele riigilises tähenduses ka end oma walitsejate järgi „russideks“ hüüdma, nagu meie ajalgi liiwimaalasi ja muid (wõõraid rahwaid) wäljamaal russideks (wenelasteks) peetakse. — — — Nõnda ühe sõnaga öeldes: Siis sündis siin uus asutus — riik, mida enne ei olnud. Soomlased aga oliwad selle waderiteks (воспріемники). — — — Iseäranis tähtjas on, et selles sündmuses kõik tegelased (see on rahwad) igaüks oma loomuse kohaselt näitelawale ilmuwad ja seal talitawad. Nõnda oli siis soomlastelgi kord oma ajalooline ajajärk. Milles see ilmunud on? Selles, et nad eneste juurde wõõraid kutsusiwad, keda siis slawlasedgi wastu wõtsiwad (oma walisejateks).“

*) Et õhuke wõõras ülemuste kiht riigile kuigi kauaks oma laadi hoida ei suutnud, on üsna loomulik; seda nähti ju kõigis „wiikingite“ riikides.

**) Журн. Мин. народн. просвѣщ. XXVII, отдѣл. II., стр. 57—59.

Lõpusõna.

Meie oleme oma harutustega lõpul. On selgeks saanud, et Wene riigi rajamise ajal Soomesugu rahwad slawlastest ees oliwad ja asutatud riigis kõik tähtsamad paigad Soomesugu rahwaste maadel leidusiwad, nii siis uus riik Soomesugu laadiliseks näis saama. Ajalugu näitab meile aga koguni wastandlist nähtust: Nõnda sündinud uus riik sai täitsa slawlaste omaks, kus Soomesugu rahwad, kes algusel selle külge jäiwad, oma iseseiswuse ning enamasti ka rahwusegi on kaotanud. Muidugi on sellelgi nähtusel oma ajaloolised põhjused. Otsustawaks sai juba kohe riigi rajamise järgi see sündmus, et selles Rurik pea üksiwalitsejaks tõusis ning slawlaste sekka Nowgorodi asus, millega riigis ju siis suurem wõim Slawi olluse kätte kaldus. Ning kui warsti selle järgi Kiiew, kaugel Slawimaal, riigi pealinnaks kerkis, oli selle laadi küsimus slawlaste tuluks lõpulikult otsustatud. Wõimsamad Soomesugu rahwad wõõrdusiwad muidugi riigist, mis nendele wõõraks jäi, ka ise ruttu ära. Kõigepealt küll eestlased. Sest see nähtus, et juba Ruriki ajal kriwitshide maal leiduw Polotsk tähtsale seisukohale tõusis, näib mõjuwalt selle poolt kõnelema, et eestlased (ja wist ka nende ligisugulased) juba sellel ajal oma asutatud riigist lahku lööma hakkasiwad.

Aga seda ei pannud riigi mõjumehed kaua aega suuremat tähele ega hoolinudgi sellest, sest nende terwe tähelepanemine seisis siis lõunas, kus noor riik kõigest wäest oma wõimu laiendamiseks heade tagajärgedega töötas. Kui siis pärast pilk ka jälle põhjasse pöördi, ei olnud siin enam suurt teha. Nõrgemad Soomesugu rahwad, kes riigi külge jäänud, oliwad ju ise-enesest slawistuse-teele kaldunud; wõimsamad aga, nimelt pärastise Soome ja Eesti rahwa ained, oliwad end omajalale seadnud, nii et nende alamateks heitmise püüded enam mujal ei õnnestanud kui Peipsist idapool (pärastiste setude juures). Eestis äpardasiwad kõik need sõjakäigud, mis 11. ja 12. aastasajal mitmel korral siiapoole ette wõeti. Siis aga ilmus läänest germanismus ja lükkas slawlusele siinpool mõjuwa riiwi ette.

Slawlusele, sest riigi algusline skandinawiline laad lõi muidugi pea kahwatama. Nagu mõnda korda nimetatud, oli walitsew „Russi“ rahwakiht selleks liig wähene, kui et kauemat aega oma ise-olu alles hoida oleks suutnud. Wäga palju mõjus ju see, et „Warjagimaalt“ siia peaasjalikult aga mehed tuliwad. Siin üsna Slawi laadi ümbruses asudes, slawlastega läbikäies ja nende seast omale naisi wõttes, slawistati nad ju mõne rahwapõlwe jooksul ära. Õige huwitaw on seda üleminekn järku tähele panna, mis Wladimiri ajal sündis. Juba Ruriku pojapoeg kandis täis-slawilist nime Swjätoslaw, ta poegade nimed aga kujutawad tuntawalt tolle aja walitsejakoja rahwuslist laadi: üks edustas oma „Olegi“ nimega weel wana Russi sugu, teine, „Wladimir“, oli nagu sillaks Russi ja Slawi olu wahel (selles nimes leidus mõlemaid), kuna aga kolmas, „Jaropolk“, kellele Kiiewi isandana kõige suurem wõim kätte anti, ja üsna „Slawi mees“ oli. Ja Wladimirile järgnewad walitsejad oliwad seda muidugi. Riigi troonile saiwad Jaroslawid, Isjaslawid, Wsewolodid jne. Ainult walitsewa kihi „Russi“ nimi läks aegapidi täitsa ta alamate omaks, kuna Germani algupära unus. Soomesugu juures omandas riik Wene nime.

Kuid need sündmused ei puutu enam käesolewa kirjatöö ainesse.*) Need tulewad wast teisel korral ja kohal kõnele.

Kuna see raamatuke Eestirahwa lugulaulu jubileumi puhuks ja selle austamiseks on walmistatud, siis olgu temale sündsaks lõpu-ütluseks „Kalewipoja“ sissejuhatuse sõnad (rida 13 ja 14):

Wõtku tõe woli, wanad warjud!
Näidaku kadunud nägusid!

*) Soomesugu rahwaste waremateſt aegadest ja nende põlisest tähtsusest annab huwitawaid sõnumid raamat „Teated Soomesugu muinas ajast“, mis ligemal ajal uues trükis ilmub.

218